

วิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน
ของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี



ศ.นพ.ประเวศ วะสี เป็นบุคคลหนึ่งที่นักวิชาการ นักการศึกษา และบุคคลทั่วไป ให้การยกย่องและยอมรับในแนวความคิดด้านการศึกษา ที่ท่านเสนอไว้ต่อสาธารณะชนอย่างมาก แนวคิดทางการศึกษาของท่านมิได้หมายถึง การศึกษาในระบบโรงเรียนเท่านั้น แต่เป็นแนวคิดทางการศึกษา ที่มีความครอบคลุมและเชื่อมโยงกันระหว่างรูปแบบการศึกษา 3 รูปแบบ คือ การศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย ในหลายประเด็น ที่ท่านเสนอแนวความคิดทางการศึกษา อันเกี่ยวเนื่องกับการศึกษานอกระบบโรงเรียน ซึ่งเข้าเป็นประเด็นสำคัญในการจัดการศึกษาให้แก่บุคคล และสังคมที่ควรนำมาศึกษา ให้เกิดประโยชน์ในทางปฏิบัติ ต่อไป

ดังนั้น จึงได้ทำการศึกษาแนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ให้เห็นถึงความสอดคล้องและความแตกต่างของแนวคิดทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน ที่จะนำไปสู่การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน โดยผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดในการศึกษาครั้งนี้ไว้ 2 ประเด็น คือ

1. แนวคิดทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน
 2. แนวคิดในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน
1. แนวคิดทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน

แนวคิดทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน หมายถึงแนวคิดที่เป็นความเชื่อเกี่ยวกับการกำหนดแนวทางในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน ให้เกิดประโยชน์แก่บุคคลได้มากที่สุด ซึ่ง จะทำการศึกษาแนวคิดทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ใน 7 ลักษณะ ดังนี้

1. แนวคิดมนุษยนิยม
2. แนวคิดพิพัฒนาการนิยม
3. แนวคิดพฤติกรรมนิยม
4. แนวคิดหลักการประชาธิปไตย

5. แนวคิดการศึกษาตลอดชีวิต
6. แนวคิดพุทธศาสนา
7. แนวคิด "คิดเป็น"

แนวคิดมนุษยนิยม

แนวคิดมนุษยนิยม มีความเชื่อว่ามนุษย์สามารถตัดสินใจด้วยตนเองได้ สามารถที่จะเลือกสรรสิ่งที่ดีงาม สิ่งที่มีความเหมาะสมของเขาเอง (สุนทร สุนันท์ชัย, 2529) รากฐานสำคัญของแนวคิดนี้ ก็คือ เน้น "การปฏิบัติต่อมนุษย์เยี่ยงมนุษย์ที่มีชีวิตจิตใจไม่ใช้การปฏิบัติต่อมนุษย์เหมือนวัตถุสิ่งของ" (ปฐม นิคมานนท์, 2532)

แนวคิดพื้นฐานในการศึกษานอกระบบ แนวมนุษยนิยม มีดังนี้

1. ยอมรับในเรื่องความแตกต่างระหว่างบุคคล
2. คนทุกคนปรารถนา ความสุขและความสำเร็จในชีวิต
3. ความสุข ความสำเร็จในชีวิตของคนแต่ละคนไม่เหมือนกัน
4. คนจะมีความสุขความสำเร็จได้ จะต้องมีการปรับตัวให้เกิดภาวะพอดีกับสภาพแวดล้อม
5. คนจะต้องเรียนการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม
6. การแก้ปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพจำเป็นต้องมีข้อมูล ประกอบการคิด คือ ข้อมูลตนเอง ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม ข้อมูลวิชาการ

แนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ที่เกี่ยวกับแนวคิดมนุษยนิยมนี้ท่านแสดงไว้อย่างชัดเจนในเรื่องของการเห็นให้มนุษย์เห็นคุณค่ามนุษย์ด้วยกัน ดังที่ท่านกล่าวว่า

"มนุษย์ทุกคนมีความดีทั้งสิ้น ดังนั้นมนุษย์ควรได้มีโอกาสใช้ความสามารถในด้านที่ตนถนัด เพื่อประโยชน์ของสังคม และเป็นคนที่มีความดีทุกคน" (ประเวศ วะสี, 2532ก) นอกจากนี้ท่านยังแสดงแนวคิดในเรื่อง ภูมิปัญญา ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับแนวคิดมนุษยนิยม ดังนี้

"ภูมิปัญญาเกิดจากการสะสมประสบการณ์ และการเรียนรู้มาอย่างนาน ความรู้ต่าง ๆ จะเชื่อมโยงกันไปหมด ไม่ได้แยกเป็นวิชา ๆ ตามที่ร่ำเรียน....การพัฒนา ภูมิปัญญาชาวบ้าน นับว่าเป็นสิ่งสำคัญหรือเป็นหัวใจของการพัฒนาชนบท" (ประเวศ วะสี, 2530ก)

"การศึกษาควรเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญ เพราะทรัพยากรมนุษย์นั้นเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด
 ทำที่ผ่านมา ทางการศึกษาจะสนใจเรื่องนี้น้อย หันไปสนใจวัตถุมากกว่าคน ต่อมาก็เลยเกิดปัญหา
 ต่าง ๆ ขึ้นตราบเท่าทุกวันนี่ซึ่งแท้ที่จริงแล้ว มนุษย์นั้นมีศักยภาพในทางปัญญาและความดี (หรือ
 อารวมเรียกเป็นปัญญา) อย่างไม่มีที่สิ้นสุด "(ประเวศ วิชา, 2533ข)

"การศึกษาควรจะบรรลุสามอย่าง อย่างแรกคือ มีความรู้ รู้จริงที่เรียกว่า
 (Knowledge) อย่างที่สองคือ บรรลุถึงสิ่งที่สูงกว่านั้นอีก คือปัญญาหรือ (Wisdom)
 คือรู้เชื่อมโยง ความรู้เชื่อมโยงนี้จะทำให้เราสามารถเชื่อมโยงตัวเรากับสิ่งต่างๆ ที่อยู่แวดล้อม
 ให้รู้ว่าตัวเราคืออะไร อยู่ที่ไหน ควรจะหาอย่างไรจึงจะถูกตองซึ่งจะนำไปสู่อย่างี่สามเรียกว่า
 ระดับจิตสำนึก"(ประเวศ วิชา, 2534ข)

นอกจากแนวคิดในเรื่องของภูมิปัญญา และระบบการศึกษาที่จะต้องให้ความสำคัญกับ
 มนุษย์นะ เน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีศักยภาพทางปัญญา โดยการเชื่อมโยงความรู้กับสิ่ง
 ต่าง ๆ ที่อยู่แวดล้อมแล้ว ศ.นพ.ประเวศ วิชา ยังกล่าวถึง องค์ประกอบ 8 ประการ ในการ
 พัฒนาชนบทที่มีความเกี่ยวข้องกับแนวคิดมนุษยนิยม ดังนี้

"องค์ประกอบในการพัฒนาชนบท 8 ประการ

1. การพัฒนามนุษย์ หรือศักยภาพของมนุษย์
2. สถาบันท้องถิ่น มีหลายลักษณะและมีประโยชน์แตกต่างกัน
3. ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ
4. โครงสร้างทางกายภาพ
5. เรื่องอาชีพทางการเกษตร
6. เรื่องอาชีพนอกการเกษตร
7. เรื่องทุนหรือเครดิตต่าง ๆ
8. ข้อมูล ข่าวสาร และเทคโนโลยี

การพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ ตามองค์ประกอบดังกล่าวข้างต้น จะต้องวิเคราะห์
 ปัญหา เพื่อแสวงหาทางเลือกและตัดสินใจเลือกที่ถูกต้อง โดยมีองค์กรของชาวชนบทเองหรือ
 สามารถรวมกัน เป็นองค์กรเพื่อพัฒนาตนเอง"(ประเวศ วิชา, 2533ข)

"ถ้าชาวบ้านมีปัญหา เห็นอะไรที่มันเปลี่ยนแปลงไปก็สามารถจะรู้จะวิเคราะห์ได้ตามได้
 สามารถตัดสินใจเพราะสรรพสิ่งทั้งหลายล้วนเป็นอนิจจัง เปลี่ยนไปทั้งสิ้น ตัวปัญหานั้นจะตามความ

เปลี่ยนแปลงไปทันและเกิดปัญหากับทุกขั้นตอน จึงจะเกิดการพัฒนาก็ถูกต้องได้" (ประเวศ วะสี, 2532ง)

"การพัฒนาที่แท้ ก็คือ การพัฒนาศักยภาพทางปัญญาของคน อนาคตจะแปรผันไปอย่างไร ถ้ามีปัญหาแล้วก็จะสามารถวิเคราะห์ให้เข้าใจอะไรเป็นอะไร และมีการตัดสินใจเลือกทางเลือกที่ถูกต้องได้ ปรับตัวต่อไปได้เรื่อย ๆ (ประเวศ วะสี, 2534ข)

สรุปได้ว่า แนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ที่เกี่ยวกับ แนวคิดมนุษยนิยมที่แสดงไว้ อย่างชัดเจน ซึ่งถือว่าเป็นความเชื่อพื้นฐานตามแนวคิดมนุษยนิยม ที่สำคัญก็คือ เชื่อว่ามนุษย์ทุกคน มีความดีและเป็นคนที่มีความค่า จากพื้นฐานความเชื่อดังกล่าว ทำให้ท่านมุ่งเน้นการพัฒนาไปที่เรื่องของภูมิปัญญา ท่านเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีภูมิปัญญาเป็นของตนเองภูมิปัญญาที่เกิดจากการสะสม และถ่ายทอดประสบการณ์สืบทอดกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ดังนั้นการพัฒนาภูมิปัญญาและการจัดการศึกษาเพื่อให้เกิดปัญญา โดยเน้นการเชื่อมโยงความรู้กับทุกสรรพสิ่ง เข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงและมีการพัฒนากระบวนการคิดวิเคราะห์แล้ว บุคคลก็จะเกิดความสุขในชีวิตได้ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความสอดคล้องกับแนวคิดมนุษยนิยม ในทุก ๆ ด้านไม่ว่าจะเป็น การเห็นคุณค่าของมนุษย์ เชื่อว่ามนุษย์สามารถตัดสินใจเองได้ การยอมรับความแตกต่างของบุคคลที่นำไปสู่ ความสุข และความสำเริง รวมถึงการกระตุ้นให้มนุษย์เกิดการเรียนรู้ที่แท้จริง สามารถหาข้อมูลประกอบการคิดตัดสินใจที่มีความเหมาะสมสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม ได้

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดมนุษยนิยมของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี อาจกล่าวได้ว่าเกิดจากปัจจัยเบื้องต้นและปัจจัยทางสังคม ในด้านของปัจจัยเบื้องต้นนั้น ครอบครัวของท่านมีส่วนร่วมในการพัฒนาแนวคิดนี้อย่างมาก จากการดำรงชีวิตในช่วงวัยเยาว์ที่ต้องอาศัยภูมิปัญญาที่ได้รับการสืบทอดกันมาเป็นหลักในการดำรงชีวิต เช่นการดูแลรักษาการเจ็บไข้ ของชาวบ้านที่เชี่ยวชาญพื้นบ้าน และปัจจัยทางสังคมที่ทำให้ท่านเกิดแนวคิดมนุษยนิยม ก็คือในเรื่องของอาชีพทาง การเกษตร อันเนื่องมาจาก การให้บริการของรัฐที่ยังไม่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน และยังเป็นการทำลายภูมิปัญญาชาวบ้าน ดังนั้นท่านจึงได้เสนอแนวคิดที่จะพัฒนาภูมิปัญญาโดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาของตนเอง สังคม ชุมชน ท่านให้การยอมรับและสนับสนุนแนวคิดของชาวบ้าน ท่านยกย่องบุคคลต่าง ๆ ในสังคมชุมชน ชนบททำให้บุคคลเห็นคุณค่าของตนเอง และพร้อมจะช่วยเหลือสังคมชุมชน ดังที่ท่านกล่าวถึง ผู้ใหญ่บุลย์ เข้มเจียม ที่พัฒนาอาชีพตนเอง

โดยยึดหลักการเปลี่ยนกลวิธีใน เรื่องของธรรมชาติกลับคืนสู่สมดุล ที่เน้นการเกษตรไม่ต้องใช้ปุ๋ย
ไม่ใช้ยาฆ่าแมลงและมีชีวิตที่สงบประหยัดทำให้เกิดความสุขที่แท้จริงในชีวิต

นอกจากผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิมแล้ว ศ.นพ.ประเวศ วะสียังให้การยกย่องบุคคลใน
ชนบทอีกเป็นจำนวนมาก เช่น นายมหาอยู่ สุนทรชัย ที่ประสบผลสำเร็จจากอาชีพการทำไร่นา
สวนผสม หลวงพ่อนาน ที่ให้การอบรมแก่ชาวบ้านให้ฝึกจิตใจเพื่อลดกิเลส

สรุปได้ว่า ปัจจัยเบื้องต้น และปัจจัยทางสังคมมีส่วนในการพัฒนาแนวคิดมนุษยนิยมของ
ศ.นพ.ประเวศ วะสี ดังที่ได้เสนอไว้ข้างต้น

แนวคิดพัฒนาการนิยม

แนวคิดพัฒนาการนิยม มีความเชื่อ การศึกษาเกิดจากวิธีการแก้ปัญหา ซึ่งต้องใช้
สติปัญญาและอารมณ์ ช่วยพัฒนาค่านิยมของบุคคลให้พัฒนาไปถึงขั้นสูงสุด

พิตเจท์ (อ้างถึงในรัตนา พุ่มไพศาล, 2523) เชื่อว่าประสบการณ์ที่พัฒนางองงามได้นั้น
แบ่งเป็น 4 ขั้นตอน ได้แก่

1. ความรู้สึก
2. ขึ้นก่อนปฏิบัติ
3. วัตถุประสงค์
4. การรู้จักเหตุ รู้จักผลดีอันนามธรรม

โดยเชื่อว่าทุกคนจะพัฒนาไปตามขั้นตอน ดังกล่าวตามลำดับเหมือน ๆ กันทุกคน แต่
อาจไม่สามารถพัฒนาไปถึงจุดเดียวกันทุกคน ในการจัดการเรียนการสอนตามแนวทฤษฎีนี้ จึงเน้น
ให้ผู้เรียนเป็นผู้ศึกษาด้วยตนเองโดยเน้นในเรื่องของประสบการณ์ ครูเป็นเพียงผู้แนะนำให้เป็น
ไปตามวัตถุประสงค์และจุดมุ่งหมายของการเรียน ที่มุ่งเน้นการจัดการศึกษาเพื่อสนองความต้องการ
และความสนใจของผู้เรียนเป็นสำคัญ

แนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี เกี่ยวกับ แนวคิดพัฒนาการนิยมมีดังนี้

การพัฒนาศักยภาพของคน คือการศึกษา ในที่นี้ต้องเป็นการศึกษาชนิดที่ตามปัญหา
ให้ทันและแก้ปัญหา คือ การวิเคราะห์และต้องเป็นการวิเคราะห์โดยชาวบ้านเอง
คนอื่นจะไปวิเคราะห์แทนไม่ได้ เพราะการวิเคราะห์ทำให้เกิดปัญหา

มนุษย์ต้องการอิสรภาพ 3 อย่างทั้งทางกาย ทางสังคม และทางจิตใจ

ทางกาย คือ ไม่ถูกบีบบังคับจากความขาดแคลนทางวัตถุ

ทางสังคม คือ มีความสัมพันธ์กันอย่างถูกต้อง

และทางจิต คือ มีคุณค่าภายในที่ลึกซึ้ง

ปัญหาของมนุษย์ สังคมและสิ่งแวดล้อมสลับซับซ้อนและยากเกินกว่าที่จะมีใครคนใดคนหนึ่ง หรือพวกใดพวกหนึ่งมาแก้ไข นอกจากประชาชนทั้งหมดจะมีสติปัญญาสูงและมีส่วนร่วมอย่างถูกต้อง การศึกษาที่ถูกต้องของคนทั้งหมดจึงเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของการพัฒนา การพัฒนาศักยภาพของชนบท หมายถึง การที่แต่ละชุมชนผ่านกระบวนการรวมกลุ่ม และวิเคราะห์ปัญหา วินิจฉัยปัญหา และสามารถตัดสินใจทางเลือกที่ถูกต้อง(ประเวศ วรรณี, 2534ง)

"พลังอันยิ่งใหญ่ที่จะมาพัฒนาสังคมมนุษย์ไปสู่ความสุขถ้วนหน้า ซ่อนอยู่ในตัวมนุษย์และพลังนั้นคือพลังแห่งจิตสำนึก ปัญญาเป็นเครื่องมือพัฒนาจิตสำนึกที่ถูกต้อง การพัฒนาปัญญาและการสร้างจิตสำนึกที่ถูกต้องให้เกิดขึ้น ในทุกองค์ประกอบของสังคมคือ กุญแจที่จะนำไปสู่ความสุขร่วมกัน" (ประเวศ วรรณี, 2529)

ปัญหายังขึ้นกับอารมณ์อีกด้วย เพราะปัญหามาขึ้นกับการรับรู้ และการคิดด้วยเหตุผล การรับรู้ที่ขึ้นกับอารมณ์ของอย่างเดียวกัน ผู้รับรู้อาจรับรู้ไม่เหมือนกัน...การมีปัญญารู้เท่ากันปัญหาและสาเหตุแห่งปัญหา เป็นของสำคัญที่ทำให้เกิดการกระทำที่ถูกต้อง

การศึกษาควรทำให้มนุษย์เข้าใจทั้งภายในตัวเอง ภายนอกตัวและที่เชื่อมกันระหว่างภายนอกกับภายใน เป็นการเข้าใจธรรมชาติของสรรพสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริงอย่างเชื่อมโยง ทั้งทางรูปธรรมและนามธรรม (ประเวศ วรรณี, 2532ง)

แนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศ วรรณี เกี่ยวกับแนวคิดพัฒนาการนิยามที่แสดงไว้ข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษา ที่เน้นตัวผู้เรียนเป็นหลักนั้นคือการพัฒนาปัญญา การที่ประชาชนรู้จักมองปัญหาได้ด้วยตนเอง วิเคราะห์ปัญหาด้วยตนเอง เป็นกระบวนการตามแนวคิดพัฒนาการนิยาม การให้ประชาชนได้มีอิสระภาพทั้งทางกาย ทางสังคมและทางจิตใจ จะเป็นการช่วยพัฒนาความคิดและการกระทำ ให้พัฒนาศักยภาพของแต่ละบุคคลให้ถึงขีดสูงสุด การให้อิสระภาพดังกล่าวจัดว่ามีความเกี่ยวข้องกับเรื่องของอารมณ์ จิตใจ ซึ่งแนวคิดพัฒนายุคนี้เป็นหลักสำคัญในการแก้ปัญหาสำหรับการให้อิสระภาพ ตามแนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศ วรรณี นั้นย่อมทำให้บุคคล

มีสภาพอารมณ์และจิตใจ ที่ดีพร้อมที่จะคิดวิเคราะห์แก้ปัญหา โดยคำนึงถึงหลักการและ เหตุผลที่ จะนำไปสู่การปฏิบัติอันเป็นแนวทางของประชาธิปไตย ซึ่งจะเกิดจากความพึงพอใจแก่บุคคล

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดพัฒนาการนิยมของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี จากปัจจัยเบื้องต้น ด้านการศึกษาของท่านซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นประสบการณ์ จากการวิเคราะห์ตนเองของท่านเมื่อ เข้าเรียนในระดับอุดมศึกษา ตามที่ท่านกล่าวว่า " เนื่องจากรู้ตัวว่ายังอ่านภาษาอังกฤษอยู่ ผมนำ หนังสือรวมรวม essays มาอ่านตะลุมทุกวัน การอ่านตะลุมเรียนด้วยตนเอง ทำให้เกิดความ เปลี่ยนแปลงเป็นอันมาก เพราะเมื่อเรียนเตรียมอุดมศึกษาปีที่ 2 ผมกลายเป็นได้คะแนนภาษาอังกฤษเป็นที่ 1 ของห้อง "(ประเวศ วะสี,2532ข)

นอกจากปัจจัยเบื้องต้น ที่เกี่ยวข้องกับตัวท่านเองที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดพัฒนาการนิยม ดังกล่าวแล้ว ปัจจัยทางสังคม เกี่ยวกับการศึกษาและปัจจัยทางเศรษฐกิจมีส่วนในการพัฒนาแนวคิด พัฒนาการของท่านอย่างมากเช่นกันดังที่ท่านกล่าวถึงปัจจัยทางการศึกษา ว่า

"การศึกษาแผนปัจจุบันได้ผลิตคนที่เป็นแบบนกแก้ว นกขุนทองขึ้นมาเต็มไปหมด โดย ทำงานไม่เป็น คิดไม่เป็นและไม่เข้าใจชีวิตและทำงานร่วมกันเป็นเหตุให้มีคนว่างงาน ทำงานไม่ ได้ผลชัดแย้งไร้ความสุข แลขาดปัญญาที่จะแก้ปัญหาบ้านเมืองต่อไป"(ประเวศ วะสี,2532ง)

ในประเด็นนี้แสดงให้เห็นระบบการศึกษา ที่จัดให้กับคนละทิ้งความรู้ความสามารถที่จะ นำมาปฏิบัติจริงได้ และยังขาดความเป็นประชาธิปไตย ในการดำรงชีวิต เกิดความขัดแย้งใน การทำงานร่วมกัน

นอกจากนั้นท่านยังกล่าวถึงบทบาทของการศึกษาไทย ว่ามีลักษณะ 7 ประการ คือ (ประเวศ วะสี,2534ข)

1. แดบ
2. ตื้น
3. ไม่จริง
4. ไม่เป็น
5. ไม่ทำ
6. ไม่พัฒนาคุณค่าที่ลึกซึ้งภายใน
7. ไม่สร้างนิสัยในการศึกษาต่อเนื่อง

ทั้ง 7 ประการทำให้เห็นถึงสภาพการจัดการศึกษา ที่ไม่เอื้ออำนวยให้เกิดการจัดตามแนวคิดพัฒนาการ อันเนื่องมาจากการจัดการศึกษาที่เป็นอยู่ไม่สามารถบอกจุดประสงค์ในการจัดที่ชัดเจนได้ว่าเมื่อเด็กเรียนแล้วเขาจะได้รับอะไร ส่วนครูผู้สอนก็สอนตามหนังสือ ไม่ได้สอนให้เกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์จริง การศึกษาที่สอนจึงเป็นเรื่องของหนังสือไม่จริง นำมาใช้กับชีวิตประจำวันไม่ได้ เมื่อนำมาใช้ไม่ได้ก็ไม่มีความหมายต่อการปฏิบัติ เนื่องจากความไม่รู้การสอนแบบท่องจำ ไม่สามารถทำให้เกิดกระบวนการคิดวิเคราะห์ได้ การเรียนจึงไม่มีคุณค่า ไม่สร้างปัญญา และไม่สร้างนิสัยการศึกษาที่ต่อเนื่อง

ในเรื่องของปัจจัยทางเศรษฐกิจ ที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดท่านในด้านที่เกี่ยวกับพัฒนาการนิยม การส่งเสริมพัฒนาปัญญาชาวบ้าน ในเรื่องของการคิดวิเคราะห์แก้ปัญหา ด้วยตัวชาวบ้านของการแก้ปัญหาของชาวบ้านหรือชุมชนแต่ละชุมชนนั้น ต้องเกิดจากคนในชุมชนนั้น ๆ การที่รัฐเข้าไปช่วยเหลือ โดยไม่ศึกษาข้อมูลของหมู่บ้าน จะทำให้เกิดผลเสีย ดังที่ท่านกล่าวว่า

การไปศึกษาจากชาวบ้านเพื่อเข้าใจแล้วถ้าจะคิดวิจัยอะไรต่อไป ควรทำในลักษณะช่วยให้ชาวบ้านสามารถพัฒนา ไม่ใช่ไปทำลายอย่างโจรส

ในประเด็นนี้ เราต้องการ การศึกษารูปแบบใหม่ที่ทำให้คนไทยเข้มแข็งขึ้นทางสติปัญญา สามารถแล้วหาความรู้ ข้อมูล มีวิสัยทัศน์ด้วยเหตุผลเข้าใจว่าอะไรเป็นอะไร และต้องทำอะไรจึงจะได้ผล (ประเวศ วะสี, 2533ข)

ผลกระทบจากปัจจัยด้านการศึกษา ที่เสนอให้เป็นอย่างนกแก้ว นกขุนทอง ตามที่ท่านว่าหมายถึง แนวทางในการพัฒนาที่รัฐจัดให้กับชุมชน ยังไม่สนองต่อการพัฒนาที่แท้จริง แนวคิดพัฒนาการ จึงเป็นส่วนหนึ่งที่ท่านเสนอเป็นแนวทางในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน ดังกล่าวข้างต้น

แนวคิดพฤติกรรมนิยม

แนวคิดพฤติกรรมนิยมนี้ มีความเชื่อในเรื่องของการอยู่รอด เป็นค่านิยมพื้นฐานของบุคคลแต่ละคนและของสังคม ดังนั้นจุดมุ่งหมายของการศึกษา คือ การส่งเสริมให้บุคคลและสังคมอยู่รอด โดยเน้นในเรื่อง ทักษะ หน้าที่ ให้เรียนรู้วิธีการเพื่อให้บุคคลสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ได้

สุนทร สุนันท์ชัย, (2529) กล่าวถึง ปรัชญาสิทธิมนุษยชนนิยามว่ามนุษย์เป็นสิ่งห่อหุ้ม
ได้ จำเป็นจะต้องมีการแนะนำหรือชี้แนะ ถ้ากำหนดสิ่งเราหรือสิ่งแวดล้อมอันใดอันหนึ่งให้แล้ว
พฤติกรรมของเขาเป็นปฏิกิริยาสนองตอบต่อสิ่งเรานั้นก็จะเป็นในทางเดียวกัน ดังนั้นการให้การศึกษ
จึงต้องมีการกำหนดจุดมุ่งหมายไว้ล่วงหน้าเสร็จแล้ว จึงหาวิธีการเรียนการสอน การฝึกอบรมที่จะ
นำผู้เรียนไปสู่เป้าหมายอันนั้น ทุกอย่างจะต้องกำหนดมาเสร็จสรรพ โดยรัฐบาลหรือโดยผู้มีอำนาจ
หรือโดยนักการศึกษา ไม่ปล่อยให้เด็กหรือผู้เรียนมีทางเบี่ยงเบนออกนอกกรอบได้ เพราะเรา
มุ่งควบคุมพฤติกรรมของเขาให้ไปสู่จุดมุ่งหมายตามหลักสูตรทุกประการ

แนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ที่เกี่ยวกับแนวคิดพฤติกรรมนิยม มีดังนี้

"การศึกษาเป็นเหมือนเข้าหลอมมนุษย์ว่าจะให้ออกมามีจิตลักษณะ เป็นอย่างไรประเทศ
ไทยเราเข้าใจและสนใจเรื่องการศึกษาอย่างลึกซึ้งยิ่งน้อย จนมาถึงบัดนี้เห็นได้ชัดว่า การศึกษาของ
ไทยได้สร้างมนุษย์ที่มีจิตลักษณะบิดเบี้ยวอย่างร้ายแรงน่าสงสาร... เพราะการศึกษาไทยนั้น เรายึด
ยึดเหนี่ยวกันเป็น ตุ่นๆ และเกือบจะไม่สอนแนวคิดกันเลยทีเดียวทำให้คนไทยคิดไม่ค่อยเป็น" (ประเวศ
วะสี, 2532ง)

"กระบวนการเรียนรู้และการวิจัยของชาวบ้านในแต่ละชุมชน ต้องทำเอาไม่มีทางสัดและ
ทำไม่ได้โดยทางราชการไปออกคำสั่งแก่ราษฎร" (ประเวศ วะสี, 2534ข)

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงสภาพการจัดการศึกษา ที่เกิดขึ้นพฤติกรรมจัดการ
การเรียนการสอน ที่ ศ.นพ.ประเวศ วะสี กล่าวว่าการศึกษาเป็นเหมือนเข้าหลอมมนุษย์และใน
ความเชื่อตามแนวคิดพฤติกรรมนิยมนั้น มีความเชื่อหลักว่า มนุษย์เป็นสิ่งห่อหุ้มได้ โดยการ
กำหนดวัตถุประสงค์ เนื้อหา และพฤติกรรมที่ต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไว้ล่วงหน้าหากจะ
เปรียบเทียบแนวคิดพฤติกรรมนิยมกับสภาพการศึกษาที่ ศ.นพ.ประเวศ วะสี มองเห็นได้ว่า การ
ศึกษาที่กล่าวถึง ควรจะจัดได้อย่างไม่ชัดเจนอันอาจเกิดจากการกำหนดวัตถุประสงค์ เนื้อหา
หลักสูตร หรืออาจเป็นเพราะกระบวนการวิธีสอนของครูที่ต้องทำให้การศึกษาออกมาในรัฐของสอน
ให้คนเป็นนกแก้ว นกขุนทอง

กล่าวได้ว่าในเรื่องแนวคิดพฤติกรรมนิยม กับแนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี มีความ
ขัดแย้งกันอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากแนวคิดพฤติกรรมนิยมเน้นในเรื่องการกำหนดแนวทาง ในการ
จัดการเรียนรู้ให้แก่บุคคลโดยที่บุคคลไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทาง หรือการจัดการศึกษาใน
ทุกขั้นตอน ในขณะที่การจัดการศึกษาจะถูกจัดมาจากส่วนกลางเท่านั้น แต่แนวคิดของ ศ.นพ.

ประเวศ วะสี ที่เกี่ยวกับการเรียนรู้หรือการจัดการศึกษาเท่านั้น ท่านเน้นในเรื่องของชุมชน บุคคล และสังคมเป็นหลัก ดังนั้นในการจัดการศึกษาตามแนวคิดของท่าน จึงเน้นการกระจายอำนาจ การมีส่วนร่วม ซึ่งแสดงให้เห็นความขัดแย้งกับแนวคิดพฤติกรรมนิยมอย่างเห็นได้ชัด

สำหรับอิทธิพลที่มีผลต่อแนวคิดที่ขัดแย้งของท่านนั้นอาจกล่าวได้ว่าเกิดจาก การมองสภาพ การจัดการศึกษาดังที่ท่านกล่าวไว้ข้างต้นที่สรุปได้ว่า การศึกษาทำให้คนกลายเป็นนกแก้วนกขุนทอง ไม่สร้างคนให้มีความคิด การศึกษาที่จัดอยู่ในปัจจุบันเป็นเรื่องที่แคบ ไม่จริงไม่สอดคล้องกับชีวิต ท่านจึงไม่เห็นด้วยกับการกำหนดแนวทางในการจัดการศึกษา ซึ่งถือว่าเป็นแนวคิดที่มีความขัดแย้งกันอย่างรุนแรง จนกระทั่งท่านได้เสนอแนวทางในการปฏิรูปการศึกษา โดยให้เปลี่ยนจากการสอน หนังสือให้มา เป็นการสอนคนแทน

แนวคิดหลักการประชาธิปไตย

แนวคิดหลักการประชาธิปไตย มีความเชื่อในเรื่องสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน ซึ่งเป็นแนวคิดที่มีความสอดคล้องกับการจัดดำเนินการศึกษานอกระบบโรงเรียน อย่างมาก

ปฐม นิคมานนท์ (2532) กล่าวถึง หลักการประชาธิปไตยที่การศึกษานอกระบบโรงเรียนยึดถือได้แก่ แนวความคิดที่ว่าการศึกษาเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน ในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน จึงต้องจัดบริการการศึกษาให้ทั่วถึงประชาชนทุกคนทุกหมู่เหล่า ให้ได้รับความสะดวกภาคทางการศึกษา

อุ้นตา นพคุณ (2532) กล่าวถึงหลักการประชาธิปไตยว่าทุกคนในชุมชนจะต้องมีสิทธิ มีเสียงเท่าเทียมกัน การตัดสินใจของชุมชนจะต้องเป็นการตัดสินใจของคนส่วนมาก ยอมรับฟังความคิดเห็นของสมาชิกทุกคน และมีบรรยากาศของความเสมอภาค

แนวคิดหลักการประชาธิปไตยนี้ จัดได้ว่าเป็นแนวคิดการให้สิทธิเสรีภาค การให้โอกาส ความเสมอภาคอย่างมากและแนวคิดหลักการประชาธิปไตย ก็มีความสอดคล้องกับแนวคิดของศ.นพ. ประเวศ วะสี ดังนี้

การพัฒนาเศรษฐกิจ จิตใจ สิ่งแวดล้อม จะเป็นไปได้ต่อเมื่อมีการพัฒนาคุณภาพของมนุษย์โดยทั่วถึงจริงจัง การศึกษาเป็นเครื่องมือของการพัฒนามนุษย์ แต่มีปัญหา มาก รัฐบาลควรจะทำความเข้าใจ เรื่องการศึกษาและเอาจริงเอจังในเรื่องนี้

นายกรัฐมนตรีต้องมาเล่นเรื่องการศึกษาเองโดยจะต้องเข้าใจว่าการกระจายรายได้โดยมองหามาตรการทางเศรษฐกิจอย่างเดียว ไม่มีการสำเร็จแต่ต้องกระจายการศึกษาที่เหมาะสมให้คนทั้งมวลได้มีศักยภาพที่จะสร้างสรรค์เศรษฐกิจ มีนโยบายและมาตรการส่งเสริมการศึกษาของคนทั้งมวลตลอดอายุขัย เพื่อให้สามารถพัฒนาเศรษฐกิจ จิตใจการเมือง สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม และสามารถปรับตัวได้อย่างต่อเนื่อง(ประเวศ วะสี, 2534ง)

ในเมื่อเรากล่าวว่าการศึกษา คือการพัฒนาคุณภาพของคนทั้งมวลคนทุก ๆ ประเภทจึงต้องการการศึกษาทั้งสิ้นไม่ว่าจะเป็นข้าราชการ ทหาร ตำรวจ กรรมกร คนใช้(หรือผู้ช่วยแม่บ้าน) นักธุรกิจ นักพัฒนาคน คนเกษียณอายุ ฯลฯ คนเหล่านี้ต้องการการศึกษา ซึ่งมีความหลากหลายในรูปแบบ ซึ่งเป็นประเด็นท้าทายการศึกษามาก" (ประเวศ วะสี, 2534ข)

ที่ผ่านมาาระบบการศึกษาอยู่ในระบบราชการที่ให้การควบคุม และการรวมศูนย์ซึ่งมีความเหมาะสมในช่วงสมัยที่ประเทศถูกคุกคามด้วยมหาอำนาจตะวันตก แต่ขณะนี้สังคมเปลี่ยนแปลงการรวมศูนย์อำนาจทำให้การศึกษาปรับตัวไม่ทัน จำเป็นต้องปล่อยให้การจัดการศึกษาเป็นอิสระโดยด่วน ให้โรงเรียนจัดหลักสูตรและการสอนเอง ให้ชุมชนองค์กรพัฒนาเอกชน ธุรกิจ หน่วยราชการอื่นๆ มีส่วนร่วมและริเริ่มในการจัดการศึกษาเพื่อให้เกิดการปรับตัว มีนวัตกรรม และระดมทรัพยากรเพื่อการศึกษาอย่างกว้างขวาง (ประเวศ วะสี, 2535)

ในสมัยปัจจุบัน เมื่อสังคมมีความหลากหลาย ประชาชนมีการศึกษาและมีบทบาทในเรื่องต่าง ๆ มากขึ้น อีกทั้งข้อมูลข่าวสารกระจายอย่างทั่วถึง สังคมทั่วโลกได้ก้าวเข้าสู่กระแสใหญ่ของประชาธิปไตย และการกระจายอำนาจในระบบประชาธิปไตย ต้องรับรองสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนและมีการกระจายอำนาจไปสู่สถาบันท้องถิ่นโดยทั่วถึง ประชาธิปไตย และการกระจายอำนาจ คือกุญแจไขไปสู่ความเจริญที่แท้จริง (ประเวศ วะสี, 2534ง)

จากสภาพการศึกษาที่เกิดขึ้น ศ.นพ.ประเวศ วะสี พยายามกระตุ้นเตือนให้บุคคลผู้มีส่วนในการ กำหนดนโยบายทางการศึกษาได้เห็นถึงความจำเป็นในการกระจายอำนาจทางการศึกษา ซึ่งจะเป็นแนวทางในการจัดการศึกษาตามระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยโดยแท้จริง ซึ่งในสภาพการปัจจุบัน นโยบายในการจัดเรื่องการปรับเปลี่ยนและเปิดโอกาสในการจัดการศึกษามากขึ้น ดังจะเห็นได้จาก มาตรการและนโยบายในแผนการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535)

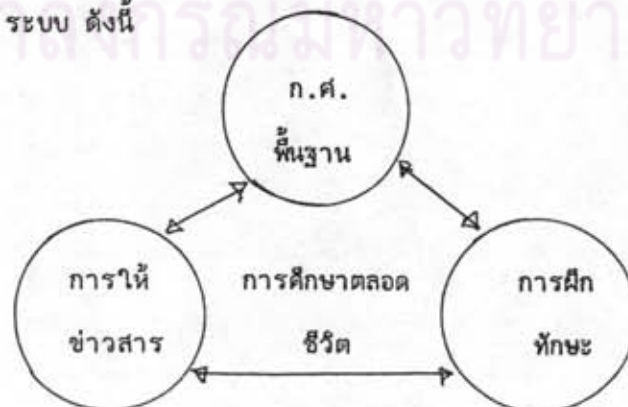
-2539) ที่เห็นการกระจายอำนาจทางการศึกษา และการให้จัดบริการการศึกษาอย่างทั่วถึงและครอบคลุมพื้นที่ให้ได้มากที่สุด

แนวคิดหลักการประชาธิปไตย ของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ที่ได้นำเสนอไว้นี้จัดว่าได้รับอิทธิพลจากปัจจัยทางสังคมด้านการเมืองการปกครอง และด้านการศึกษาที่ท่านมีความคิดเห็นว่างระบบการศึกษายังไม่สามารถปฏิบัติตามนโยบายการกระจายอำนาจ การจัดการศึกษายังยึดติดวิธีการเก่า ๆ คือ การสอนหนังสือไม่ใช่สอนคน ดังนั้นรูปสัณฐานของคนจำนวนมากของประเทศก็ยังคงมีลักษณะ เป็นนกแก้ว นกขุนทอง อยู่เหมือนเดิม สาเหตุอาจเป็นเพราะความไม่เข้าใจความไม่ชัดเจนในบทบาทหน้าที่ของบุคคลผู้เกี่ยวข้องกับการศึกษาการกระจายอำนาจทางการศึกษาจึงยังไม่เกิดผลแห่งความเป็นประชาธิปไตย จึงยังไม่เกิด ในส่วนนี้ ศ.นพ.ประเวศ วะสี พยายามเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับประชาธิปไตย และกระตุ้นเตือนให้ผู้ที่เกี่ยวข้องศึกษาวิเคราะห์บทบาทให้มีความชัดเจนในการจัดการศึกษาให้มากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการศึกษานอกระบบนั้นยิ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดอย่างมาก ในเรื่องของการขยายโอกาสและการกระจายอำนาจทางการศึกษา ในทุกทุกด้าน

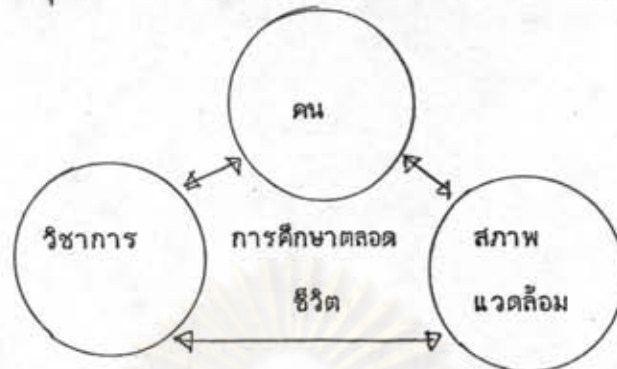
แนวคิดการศึกษาตลอดชีวิต

แนวคิดการศึกษาตลอดชีวิต เชื่อว่า เป็นกระบวนการอันบังเกิดผลต่อการเรียนรู้ตั้งแต่แรกเกิดไปจนตลอดชีวิต การศึกษาตลอดชีวิต เป็นสิ่งจำเป็นของคนทุกคน

โกวิท วรพิพัฒน์ (2533) กล่าวถึง แนวคิดของการศึกษาตลอดชีวิตว่าการศึกษาไม่ได้เริ่มต้นและสิ้นสุดที่การศึกษาในโรงเรียน หากครอบคลุมไปถึงการเรียนรู้ที่ได้รับจากแรกเกิดไปจนถึงการศึกษาหรือการเรียนรู้ในช่วงสุดท้ายของชีวิต การศึกษาตลอดชีวิตไทย ประกอบด้วยระบบการให้การศึกษา 3 ระบบ ดังนี้



สุนทร สุนันท์ชัย (2532) กล่าวถึง องค์ประกอบพื้นฐานในกระบวนการศึกษาตลอดชีวิต
ว่าเป็นกระบวนการทำให้บุคคลเกิดการพัฒนางองค์ประกอบดังกล่าว ประกอบด้วย



องค์การซีมีโอ ให้ความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนว่า หมายถึงการจัด
โอกาสให้กับประชาชนที่อยู่นอกระบบโรงเรียนให้ได้รับข่าวสาร ข้อมูล ความรู้ การฝึกอบรม และ
การแนะแนวไปจนตลอดชีวิต เพื่อให้ประชาชนเหล่านั้นได้มีทักษะ ทักษะคิด และค่านิยม ซึ่งจะช่วย
ให้บุคคลมีคุณภาพ อันจะเป็นผลต่อการยกระดับในครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศชาติมากที่สุด
(อუნตา นพคุณ, 2527)

จุดมุ่งหมายของการศึกษา คือ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มนุษย์สามารถนำความรู้
จากการศึกษาหรือที่ได้ศึกษามาแล้ว นำมาใช้ให้สามารถพึ่งตนเอง และช่วยเหลือผู้อื่น
ได้ คนทุกคนจะต้องได้รับการศึกษาตลอดชีวิต เพราะในสภาพสังคมปัจจุบันมีการ
เปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ ดังนั้นคนทุกคน จะต้องศึกษาหาความรู้เพื่อนำมาปรับใช้ในการ
แก้ปัญหา (ประเวศ ะสี, สัมภาษณ์, 5 กุมภาพันธ์ 2535)

"การศึกษาเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับคนทุกคน และทุกอายุ กิจกรรมทุกอย่างสามารถใช้เป็น
การศึกษาได้ ไม่จำกัดอยู่เฉพาะที่โรงเรียนเท่านั้น ทุกอายุเป็นวัยเรียนทั้งสิ้น ถ้าใครหยุดศึกษาจะ
เกิดภาวะตายซากทางการศึกษา"(ประเวศ ะสี, 2533ค)

"กล่าวโดยรวมแล้ว การศึกษานอกระบบโรงเรียน หมายถึงการศึกษานอกโรงเรียนเพราะ
ถึงแม้ว่าเป็นผู้ที่เกษียณอายุการทำงานแล้วก็ยังต้องมีการศึกษา หรือยังต้องได้รับการศึกษาในเรื่อง
ที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิต"(ประเวศ ะสี, สัมภาษณ์, 5 กุมภาพันธ์ 2535)

"สังคมอนาคตจัดเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) และบุคคลจะต้อง
เป็นบุคคลเรียนรู้ (Learning Person)" (ประเวศ ะสี, 2535)

"การศึกษาจะต้องสร้างนิสัยการชอบการศึกษา การชอบการเรียนรู้ เมื่อจบการศึกษา
ในโรงเรียน หรือมหาวิทยาลัยแล้ว จะต้องคิดว่า ศึกษาต่อ"(ประเวศ วะสี, 2532)

"การศึกษาจะต้องสร้างวัฒนธรรมที่ดีงาม การศึกษาของเรามีค้อยได้ปลูกฝังวัฒนธรรม
เท่าใด นอกจากการท่องหนังสือ...น่าจะถึงเวลาที่ปรับการศึกษาเสียใหม่ ให้มนุษย์รู้จักเห็นสรรพ
สิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริง เพื่อสามารถทำให้เกิดการพัฒนาที่ได้สมดุลทั้งทางกาย ทางใจ ทางสังคม
และสิ่งแวดล้อม" (ประเวศ วะสี, 2532)

แนวคิดการศึกษาตลอดชีวิตที่ ศ.นพ. ประเวศ วะสี เสนอไว้ข้างต้นอาจกล่าวได้ว่า
ได้รับอิทธิพลจากปัจจัยเบื้องต้น และปัจจัยทางสังคม อิทธิพลที่ได้รับจากปัจจัยเบื้องต้นทำให้
ศ.นพ.ประเวศ วะสี เห็นความสำคัญและมีแนวคิดว่า การศึกษาจะต้องจัดให้กับคนทุกคนตั้งแต่
แรกเกิดไปจนตลอดชีวิตนั้น ส่วนหนึ่งห่านได้จากการได้เรียนรู้ชีวิตจากธรรมชาติแวดล้อม จาก
สังคมชุมชนครอบครัว ซึ่งการเรียนรู้ที่ห่านได้รับนั้นเป็นรูปแบบการเรียนรู้ตามอัธยาศัย หรือที่
ศ.นพ.ประเวศ วะสี เรียกว่า การเรียนรู้ทางธรรมชาติวิทยาที่ต้องมีความเกี่ยวข้อง เชื่อมโยง
กับทุกระบบในสังคม ในการได้เรียนรู้จากระบบการศึกษาดังกล่าว ทำให้ห่านมีแนวคิดที่น่าจะเป็น
ประโยชน์ต่อบุคคล ดังที่ห่านกล่าวว่า

การศึกษาทางธรรมชาติวิทยา หมายถึง ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ หรือที่เรียกว่า
ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สิ่งแวดล้อม และสังคม มนุษย์มีทั้งกาย และใจซึ่งสัมพันธ์กัน
และเป็นผลจากกรรมพันธุ์และสิ่งแวดล้อมซึ่งรวมถึงสังคมด้วย เหตุปัจจัยที่เข้ามา
หลายมิติ ขอห่านพยายามสร้างเสริมสติปัญญา โดยการสังเกตพินิจวิเคราะห์แยกแยะ
ไตร่ตรองค้นคว้าหาเหตุผล เพื่อให้ได้ความจริง หรือความรู้ สังเคราะห์เข้ามาหา
องค์รวมเพื่อให้เกิดปัญญาและใช้ปัญญามายกจิตสำนึก ให้สูงขึ้น ให้เราสามารถเกี่ยว
ข้องกับสรรพสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง และ จะช่วยให้เรามีความเป็นมนุษย์มากขึ้น
(ประเวศ วะสี, 2532)

รูปแบบการศึกษาทางธรรมชาติวิทยา ที่นำไปสู่การพัฒนา ปัญญา ดังกล่าวข้างต้นนับ
ว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่นำไปสู่รูปแบบตามแนวคิดของการศึกษาตลอดชีวิต เช่นกัน นอกจาก
ศ.นพ.ประเวศ วะสี ให้ความสำคัญกับการศึกษาทางธรรมชาติวิทยาแล้ว ในการปฏิบัติตนเอง
ห่านเองก็เป็นที่ยอมรับของบุคคลหลายท่านว่าห่านเป็นผู้หนึ่งที่มีลักษณะการศึกษาหาความรู้ อยู่ตลอด
เวลาแม้ว่าจะจบการศึกษามาแล้วก็ตาม

จากการศึกษาในรูปแบบธรรมชาติวิทยา ของท่านทำให้ท่านได้รับการถ่ายทอดแนวคิด และการปฏิบัติจากอาจารย์หมดสุด แสงวิเชียร และอาจารย์หมอวย เกตุสิงห์ ดังที่ท่านกล่าวถึง ในตอนหนึ่งว่า

"อาจารย์ทั้งสองท่าน ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจอันยิ่งใหญ่แก่นักศึกษาทั้งสองท่านเป็นผู้ ทรงความรู้ยิ่งในวิชาที่ท่านสอน และเป็นผู้แสวงหาความรู้ยู่ตลอดเวลาของการเป็นอาจารย์" (ประเวศ วะสี, 2532ข)

แนวคิดการศึกษาตลอดชีวิต ที่ ศ.นพ.ประเวศ วะสี เสนอไว้ข้างต้นกล่าวได้ว่าได้รับอิทธิพลจากปัจจัยเบื้องต้นในเรื่องของการศึกษา ทั้งที่ท่านได้ประสบด้วยตนเองและสภาพการจัดการศึกษาที่จัดอยู่ในปัจจุบัน นอกจากนี้ ส.ศิวรักษ์ ยังได้กล่าวถึง ศ.นพ.ประเวศ วะสี ว่า เป็นผู้ที่มิได้มีลักษณะของ บุคคลที่มีการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลาดังนี้

ส.ศิวรักษ์ (2519) กล่าวถึง ศ.นพ.ประเวศ วะสี ว่า "อาจารย์ประเวศ วะสี เป็นนักเรียนอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะจบการศึกษามาขึ้นไหนแต่ยังรักการเรียนอยู่เสมอและยังเรียนยิ่ง พัฒนาความคิดและจิตใจไปในทางรับไว้ เพื่อนมนุษย์ ยิ่งขึ้น ทุกที่"

จากประสบการณ์และแนวทางในการทำงานของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ดังกล่าวข้างต้น กล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยหล่อหลอมให้ท่านเห็นความสำคัญของการศึกษา ในรูปแบบของการศึกษา ตลอดแล้ว ท่านยังได้นำเสนอแนวคิดในการศึกษาตลอดชีวิตให้แก่สังคม อีกด้วย

แนวคิดพุทธศาสนา

พุทธศาสนา เป็นระบบความคิด คำสอน ความเชื่อถือ และการปฏิบัติที่เก่าแก่ ซึ่งเมืองไทยนับถือมาเป็นเวลานาน พุทธศาสนาได้มีประโยชน์เกื้อกูลกิจการด้านต่างๆ ในประเทศไทย โดยเฉพาะด้านการศึกษาเป็นอันมาก (พระเทพเวที, 2532)

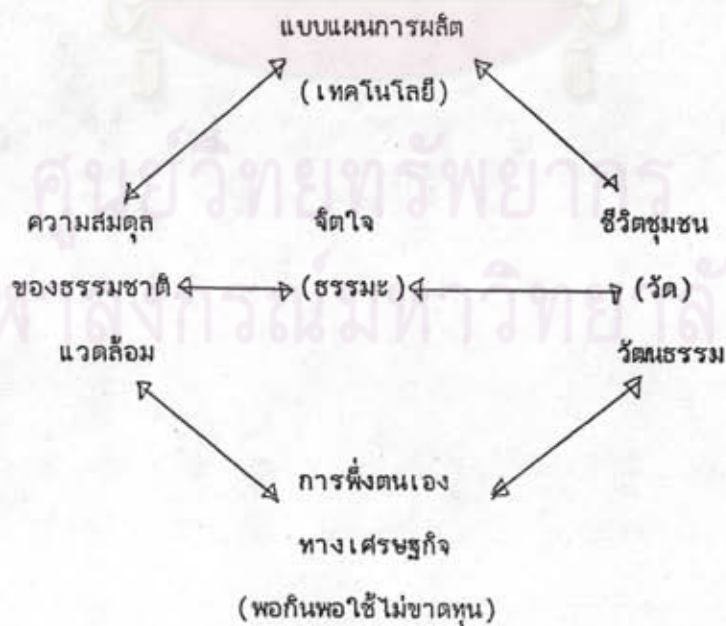
พระราชวรมณี (อ้างถึงใน ปรีชา ตงมณี, 2532) กล่าวถึงการศึกษาของพุทธศาสนา ว่า แนวคิดพุทธศาสนา มุ่งให้ผู้เรียนบรรลุถึงประโยชน์แห่งตน คือฝึกฝนตนเอง ฟังตนเองได้ ทั้งทางร่างกายจิตใจ มีความเจริญงอกงาม ด้านสติปัญญาและคุณธรรมต่าง ๆ และมุ่งที่จะให้ผู้เรียน ช่วยเหลือผู้อื่น ทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม

อุณา นพคุณ (2523) กล่าวถึงแนวคิดทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนว่ามีความสอดคล้องสัมพันธ์ กับศาสนาพุทธอย่างยิ่ง เพราะการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้ความสำคัญแก่การพัฒนาบุคคลให้เป็นผู้มีปัญญา มีความรู้ ความเข้าใจในตัวเอง

ลักษณะทั่วไปของพุทธศาสนาโดยตั้งเป็นข้อสังเหตุ 3 ข้อ (พระราชวรมณี, 2529)

1. ฐานะขององค์พระศาสดา ซึ่งเป็นผู้ค้นพบความจริง
2. หลักความจริงที่พุทธเจ้าทรงค้นพบ และทรงสั่งสอนผู้อื่นแสดงว่าพุทธธรรมก็คือ หลักแห่งเหตุผล
3. ธรรมะที่มาจากเกี่ยวข้องกับตัวมนุษย์ ต้องเป็นการแก้ปัญหาของมนุษย์ด้วยวิธีการและสติปัญญาของมนุษย์เอง

แนวคิดของ ศ.นพ. ประเวศ วะสี ที่มีความสอดคล้องกับแนวคิดพุทธศาสนามีดังนี้ ระบบการศึกษา จะต้องได้รับการปรับปรุงใหม่ให้สอดคล้องกับสภาพชีวิตและสังคม ไม่ทำลายสมดุลแห่งเบญจขันธ์ชุมชน ซึ่งหมายถึง ชุมชนชนบทที่จะพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้จะต้องมีองค์ประกอบ 5 อย่าง หรือเบญจขันธ์ของชุมชนเชื่อมโยงสัมพันธ์กันดังนี้ (ประเวศ วะสี, 2530ก)



1. จิตใจที่มีธรรมะ มีความขยันหมั่นเพียร ไม่กลัวลำบาก ไม่โลภมาก มีสันโดษ ธรรม ไม่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย
2. แบบแผนการผลิต เป็นแบบผลิตเพื่อกินเอง ไร่เอง
3. ความสมดุลของธรรมชาติแวดล้อม เกิดขึ้นเพราะแบบแผนการผลิตที่คำนึงถึงความสมดุลของธรรมชาติแวดล้อม
4. การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ การผลิตเพื่อกินเองใช้เองไม่ขาดทุนไม่เป็นหนี้สิน
5. ชีวิตชุมชน ระบบชีวิตมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมใกล้ตัว มีเวลาที่จะช่วยเหลือสังสรรค์กัน จึงเกิดเป็นวัฒนธรรมชุมชนขึ้น

การพัฒนาสังคมเป็นเรื่องใหญ่ และมีความสำคัญมาก ในกรณีพิจารณาเรื่องต่าง ๆ จะมีความกำกวมพื้นฐานหรืออริยสัจ 4 คือ (ประเวศ วะสี, 2533)

1. สิ่งนั้นคืออะไร (ทุกข์)
2. สิ่งนั้นเกิดจากอะไร (สมุทัย)
3. ถ้าทำอะไร จะให้ประโยชน์อย่างไร (นิโรธ)
4. ทำอย่างไร จึงจะสำเร็จประโยชน์ (มรรค)

นอกจากในเรื่อง อริยสัจ 4 ที่ท่านเสนอไว้ข้างต้นเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมแล้ว ท่านยังได้เสนอวิธีการแก้ปัญหาของสังคม ที่จะพัฒนาไปสู่การพึ่งตนเอง โดยใช้หลักคำสอนที่เรียกว่า มรรค 8 โดยจะเริ่มต้นด้วยเรื่องของสัมมาทิฐิ คือความเข้าใจถูกต้อง (right understanding) ซึ่งจะนำไปสู่การกระทำที่ถูกต้อง ดังนั้นจึงมีความจำเป็นต้องสร้างแผนการกระทำ ดังนี้

- ประการที่ 1 ต้องมีการส่งเสริม คัดค้านสติปัญญาให้เกิดขึ้น
- ประการที่ 2 กรอบความคิด (Concept) ต้องมีความแน่นอน ชัดเจน คือ การพึ่งตนเองในทางเทคโนโลยี
- ประการที่ 3 การพัฒนาชุมชนหรือเศรษฐศาสตร์ จุลภาคไม่ควรรอทางด้านมหภาค
- ประการที่ 4 ด้านการศึกษา คือ เราจะต้องใช้สื่อต่างๆให้เป็นประโยชน์ ในการนำความรู้ ความเข้าใจต่างๆ ไปสู่ชาวบ้าน เพื่อสร้างความเจริญให้กับชุมชน และควรใช้วิธีการแบบเอกชน เพราะระบบราชการอาจทำให้ติดขัดได้
- ประการที่ 5 การเคลื่อนไหวครั้งใหญ่ของเอกชน ที่จะเชื่อมโยงหน่วยงานต่างๆ ความถึงหมู่บ้าน เพื่อช่วยกันพัฒนาคุณภาพของคน

ประการที่ 6 ในเรื่องของธรรมะ ที่จะช่วยให้เป็นสุขได้ตลอดเวลา ถึงแม้ว่าการแก้ปัญหาายังไม่สำเร็จ แต่เราไม่จำเป็นต้องรอ ถ้าคิดวางรากฐานทางจิตให้ถูก เราจะพบกับความสุข มองเห็นความสุขอยู่ทั่วไป ทุก ๆ ขณะทำให้เกิดการสร้างสรรค์มากขึ้น (ประเวศ ะสี, 2533ข)

นอกจากการเสนอแนวทางในการแก้ปัญหาทางการเกษตร และแนวทางการพัฒนาสังคม โดยใช้หลักพุทธศาสนาแล้ว ท่านยังได้ให้ข้อคิดเกี่ยวกับสถาบันทางพระพุทธศาสนา ให้กลายเป็นสถานที่ให้ความรู้ของประชาชน หรือเป็น แหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่น ว่า

"การปรับปรุงและสนับสนุนการศึกษาของเพชร และพระสงฆ์ เป็นกุญแจสำคัญอย่างหนึ่งของการพัฒนาสังคมไทย การส่งเสริมบทบาทของพระในการพัฒนาจึงเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาที่สำคัญยิ่ง พระสงฆ์ก็เป็นส่วนหนึ่งของกุญแจไขไปสู่พุทธเกษตรกรรม" (ประเวศ ะสี, 2530ข)

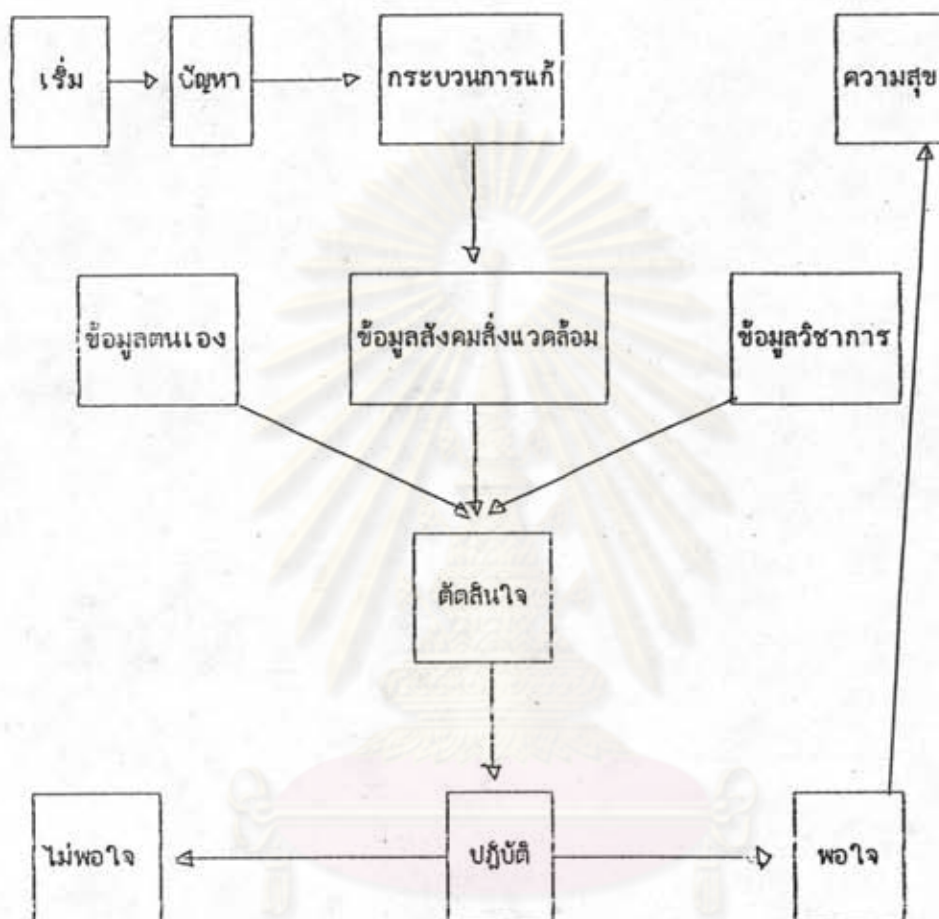
ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดพุทธศาสนา ของ ศ.นพ.ประเวศ ะสี กล่าวได้ว่าเกิดจากปัจจัยเบื้องต้น ด้านครอบครัว สิ่งแวดล้อมและบุคคลจากพื้นฐานการเป็นคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธ และการได้ใกล้ชิดกับบุคคลที่ประพฤติปฏิบัติตนตามหลักธรรม คำสั่งสอนขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า ดังเช่น หมดสุด แสงวิเชียร และหมดอวย เกตุสิงห์ ซึ่งเป็นอาจารย์ของ ศ.นพ.ประเวศ ะสี และท่านให้คำสวดดี อาจารย์ทั้ง 2 ท่าน เป็นผู้ประพฤติตนอย่างประหยัดไม่ชวนชวายเป็นเพื่อลาภยศ หรือที่เรียกว่าสันตสุขุสธรรม ทำให้ชีวิตสงบและทำให้ธรรมข้ออื่น ๆ ดำเนินตามไปด้วย

อิทธิพลจากปัจจัยด้านสังคม จากการมองสภาพสังคมของ ศ.นพ.ประเวศ ะสี เห็นว่าสังคมเต็มไปด้วยปัญหานานับประการ ท่านจึงได้เสนอแนวคิดการแก้ปัญหาของสังคม โดยใช้หลักพุทธธรรม ในการศึกษาให้รู้เท่าทันความสลับซับซ้อนของสังคมปัจจุบันและความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ ในปัจจัยการทั้งหมดของสังคม เช่น การเมือง เศรษฐกิจ ระบบราชการ ระบบการศึกษาเพื่อให้สังคมเกิดความสุขสงบ

แนวคิด "คิดเป็น"

แนวคิด "คิดเป็น" เป็นแนวคิดที่มีความเชื่อเกี่ยวกับกระบวนการคิด ซึ่งอุณา นพคุณ (2528) ได้ให้ความหมายของคำว่า "คิดเป็น" ว่า หมายถึง ความสามารถที่จะนึก ดำริได้

โกวิท วรพิพัฒน์ (อ้างถึงใน อุ่นตา นพคุณ ,2528) กล่าวถึง "คิดเป็น" ว่าเป็นการแก้ปัญหา โดยใช้ข้อมูล 3 ประการ คือข้อมูลด้านตนเอง ชุมชน สิ่งแวดล้อมและข้อมูลทางวิชาการ กระบวนการ "คิดเป็น" ตามหลักปรัชญาการศึกษาของระบบโรงเรียน (อูนตา นพคุณ ,2528)



สุนทร สุนันท์ชัย (2532) ได้ขยายแนวความคิดออกไปว่าคิดเป็นนั้นจะประกอบด้วยข้อมูล 3 ด้าน คือ ข้อมูลเกี่ยวกับตนเอง เกี่ยวกับสังคม และข้อมูลด้านวิชาการ เท่านั้นยังไม่พอ จำเป็นต้องมีคุณธรรมศีลธรรมด้วย

แนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี เกี่ยวกับ แนวคิด "คิดเป็น" แนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการคิด คือท่านได้เสนอวิธีคิด ที่ทำให้เกิดการพึ่งนาสมองที่เรียกว่า กระบวนการคิด "ธรรมวิหยาศาสตร์" ดังที่ท่านกล่าวถึงวิธีคิด ดังกล่าวไว้ว่า

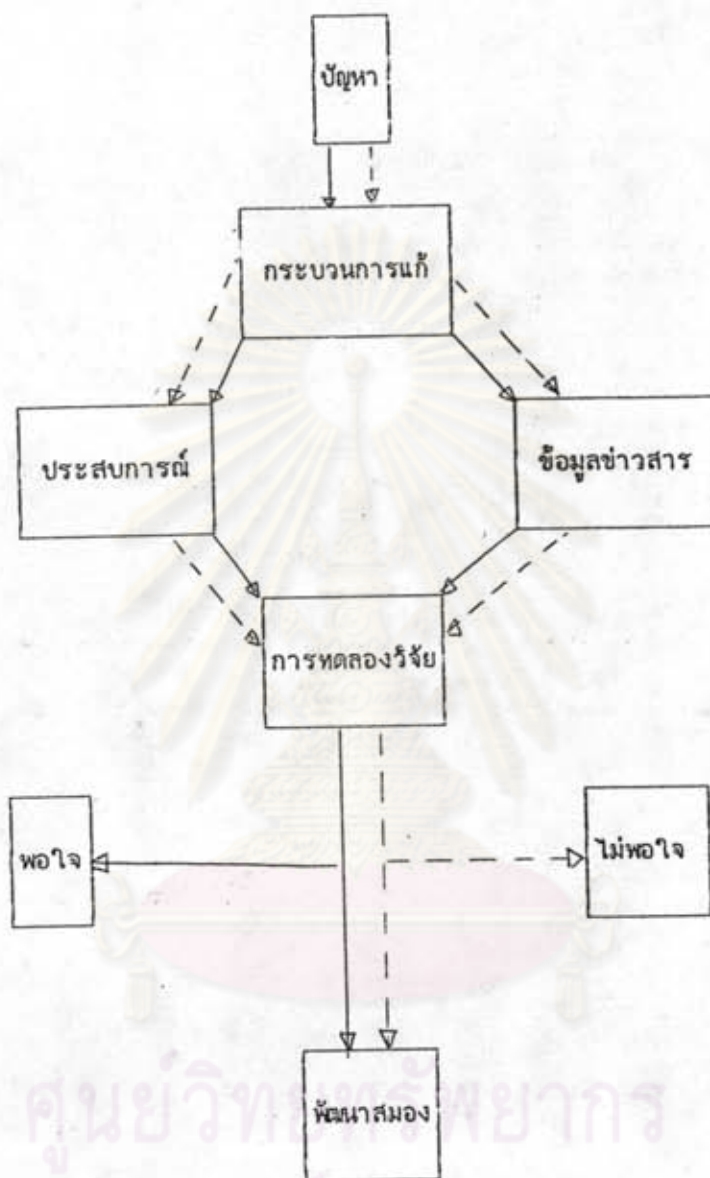
"สมองจะฉลาดขึ้นเพราะการคิดอย่างมีวิธีคิด และการที่จะคิดได้นั้นต้องมีฐานะมาจากความรู้ ซึ่งได้จาก 3 ประการ คือ (ประเวศ ะสี, 2534ข)

1. ข้อมูลข่าวสาร
2. ประสบการณ์
3. การทดลองวิจัย

หากนำวิธีคิด "ธรรมวิทยาศาสตร์" มาเปรียบเทียบกับกระบวนการ "คิดเป็น" จะเห็นได้ว่า กระบวนการ "คิดเป็น" เน้นในเรื่องข้อมูลประกอบการตัดสินใจ แต่กระบวนการคิด "ธรรมวิทยาศาสตร์" เน้นการปฏิบัติและทดลองวิจัยทั้งสองวิธีการ มีจุดประสงค์ที่ต่างกัน คือ "คิดเป็น" มีจุดประสงค์เพื่อให้เกิดความสุข ส่วน "ธรรมวิทยาศาสตร์" มีจุดประสงค์เพื่อการพัฒนาสมอง เพื่อให้เห็นความแตกต่างของรูปแบบกระบวนการคิด "คิดเป็น" กับกระบวนการคิด "ธรรมวิทยาศาสตร์" ผู้วิจัยจึงได้นำเสนอกระบวนการคิด "ธรรมวิทยาศาสตร์" ในลักษณะแผนภูมิแสดงขั้นตอนได้ ดังนี้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กระบวนการคิด "ธรรมวิทยาศาสตร์" ของศ.นพ.ประเวศ วะสี



แนวคิดในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน

การศึกษานอกระบบโรงเรียน เป็นการบริการทางการศึกษาที่มีเป้าหมายหลักที่มุ่งจัด
 ให้แก่กลุ่มประชากรที่อยู่นอกระบบโรงเรียนทั้งหมดทุกเพศ ทุกวัย โดยเฉพาะผู้ที่พลาดโอกาสทาง
 การศึกษา ซึ่งกิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนย่อมจัดกิจกรรมที่มีความหลากหลายอาจจัดได้ใน

หลายแขนงหลายสาขาวิชา อาจเป็นการศึกษาตั้งแต่เบื้องต้นคือ การสอนอ่าน เขียน การสอนวิชาสามัญ พื้นฐานคล้ายกับการศึกษาในระบบโรงเรียน การฝึกวิชาชีพประเภทต่าง ๆ เช่น วิชาชีพด้านการเลี้ยงสัตว์ การเพาะปลูก การทอผ้า การตัดเย็บเสื้อผ้า การทำอาหาร ช่างยนต์ ช่างโทรศัพท์-วิทยุ ฯลฯ ตลอดจนการให้ความรู้ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตประจำวัน จากความหลากหลายเช่นนี้ ในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนจะต้องมีความยืดหยุ่นอย่างมาก ดังจะได้วิเคราะห์แนวคิดในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ตามหลักการและทฤษฎีการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนดังนี้

วัตถุประสงค์

วัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน จะเน้นให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนเข้าร่วม เพื่อนำความรู้ไปใช้ในทันทีทันใดในชีวิตประจำวัน หรือในการประกอบอาชีพ

ในแนวคิดของศ.นพ.ประเวศ วะสี เกี่ยวกับวัตถุประสงค์ในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนไว้ดังนี้ ในการจัดการศึกษานอกระบบเรียนนั้นจะต้องคำนึงถึงสิ่งต่อไปนี้

นโยบายในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนควรมีการวางนโยบาย ให้สังคมเข้าใจถึงความสำคัญของการศึกษา เกิดจิตสำนึกถึงความสำคัญของการศึกษา นโยบายจึงควรเน้นการสร้างจิตสำนึกให้เกิดในสังคมทุกระดับไม่ว่าจะเป็นผู้ปฏิบัติงาน หรือประชาชนทุกคนในประเทศชาติ หากทุกคนมีจิตสำนึกและเข้าใจถึงความสำคัญของการศึกษาอย่างแท้จริง ก็สามารถที่จะได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึง และนำความรู้ที่ได้รับจากการศึกษามาพัฒนาตนเองชุมชนและสังคมได้ ดังนั้นจึงสรุปได้ว่านโยบายในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน ควรเน้นในเรื่องการสร้างจิตสำนึกให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาแก่บุคคลทุกคน

จากวัตถุประสงค์ของการจัดการศึกษานอกระบบเรียนดังกล่าวข้างต้น ของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ท่านจัดว่าเป็นข้อปฏิบัติของการจัดการศึกษานอกระบบเรียน ต้องคำนึงถึงในการจัดการศึกษานอกระบบเรียน ซึ่งในนโยบายที่ท่านกล่าวไว้นั้นสรุปให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้น จะเห็นได้ว่าท่านกล่าวถึงประเด็นหลักเพียง 2 ประเด็นคือ การศึกษานอกระบบเรียนจะต้องสร้างจิตสำนึกใน

การศึกษา และการจัดการศึกษาให้แก่บุคคลทุกคนในสังคม ซึ่งทั้ง 2 ประเด็นดังกล่าว มีพื้นฐานทางความคิดในเรื่องของแนวคิดมนุษยนิยมที่เกี่ยวกับการสร้างจิตสำนึก และในเรื่องของแนวคิดหลักการประชาธิปไตย ในเรื่องของการให้การศึกษาแก่บุคคลทุกคน

ประเด็นแรก การสร้างจิตสำนึกเกิดจากความเชื่อที่ว่า มนุษย์ทุกคนมีคุณค่าในตัวเอง มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองได้ เมื่อมีความพร้อม หรือเมื่อบุคคลผู้นั้นหรือกลุ่มนั้นต้องการจะพัฒนา

ประเด็นที่สอง คือการจัดการศึกษาให้แก่บุคคลทุกคน ถือว่าเป็นแนวคิดทางหลักการประชาธิปไตย นั่นคือ การกระจายอำนาจทางการศึกษา ทุกคนมีสิทธิได้รับการศึกษาอย่างเท่าเทียมกัน

อิทธิพลที่มีผลต่อแนวคิดในการจัดการศึกษาระบบโรงเรียน ด้านวัตถุประสงค์ของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี อาจกล่าวได้ว่าได้รับอิทธิพลจากปัจจัยทางสังคม ด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ และด้านการศึกษา มีความเชื่อมโยงกันในเรื่องของระบบดังนั้นในการกำหนดวัตถุประสงค์ของการจัดการศึกษาจึงต้องคำนึงถึงทุก ๆ ระบบของสังคม ซึ่ง ศ.นพ.ประเวศ วะสี มีความตระหนักในเรื่องนี้เป็นอย่างยิ่ง จึงทำให้ท่านได้กำหนดวัตถุประสงค์ หรือนโยบายในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนไว้อย่างกว้าง ๆ โดยเน้นการสร้างจิตสำนึก ในทุก ๆ คน และทุกด้านของสังคม

สาเหตุที่ต้องสร้างจิตสำนึกในทุกๆ คนให้เกิดขึ้นนั้น เป็นเพราะท่านเล็งเห็นว่าทุกระบบของสังคมยังมีปัญหาอีกมากมาย และปัญหาต่าง ๆ ต้องได้รับความร่วมมือจากบุคคลทุกคน และหน่วยงานทุกหน่วยงานเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา นั่นคือต้องมีการพัฒนาจิตสำนึกให้แก่บุคคลทุกคนเป็นอันดับแรกของการจัดการศึกษา ดังที่ท่านได้กำหนดเป็นนโยบายในการจัดการศึกษาไว้

นั่นเอง

หลักสูตร

เนื้อหาหลักสูตรในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนควรจะมีความยืดหยุ่น โดยทั่วไปมักจัดหลักสูตรที่มุ่งสนองความต้องการ และปัญหาเฉพาะหน้าที่ผู้เรียนประสบอยู่ ทั้งในด้านการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิต (สุมาลี สังข์ศรี ,2533)

ในเรื่องของหลักสูตรเนื้อหาของการศึกษาออกโรงเรียน ศ.นพ.ประเวศ วะสี ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องการศึกษาไว้ว่า "การจัดหลักสูตรเนื้อหาควรอยู่ในลักษณะใช้ประชาชนหรือชุมชนเป็นผู้มีส่วนร่วมในการกำหนดหลักสูตร เพื่อที่จะนำไปสู่กระบวนการคิดของชุมชน ซึ่งจะช่วยให้การจัดการศึกษาอยู่ในลักษณะการกระจายอำนาจทางการศึกษา และเมื่อจัดการศึกษาได้ตามความต้องการของผู้เรียน หรือชุมชน ก็จะมีประโยชน์ให้กับผู้เรียนชุมชน และสังคม

อีกประการหนึ่งในการจัดหลักสูตรนั้น ผู้จัดหลักสูตรควรคำนึงถึงความแตกต่างขององค์ประกอบด้านต่างๆ ของแต่ละสังคมและชุมชนสมควรจัดหลักสูตรที่เหมือนกันทั่วประเทศ เพราะแต่ละแห่งมีลักษณะภูมิศาสตร์กายภาพ และวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน" (ประเวศ วะสี, สัมภาษณ์, 5 ก.พ. 2534)

จึงเห็นได้ว่าท่านพยายามเน้นให้เห็นถึงความสอดคล้องของการจัดทำหลักสูตรให้เหมาะสมกับสภาพแต่ละท้องถิ่น โดยให้คนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการกำหนดหลักสูตรการเรียนการสอน แทนที่หลักสูตรจะถูกกำหนดจากภายในเมืองเพียงแห่งเดียว เพราะท่านมีแนวคิดที่ว่า การเรียนควรเกิดจากความต้องการ หรือการขาดในสิ่งที่ต้องการ เพื่อนำมาใช้แก้ปัญหาได้จริงดังที่ท่านกล่าวว่า

การรวมศูนย์อำนาจในการจัดการศึกษา ทำให้การศึกษาปรับตัวไม่ทัน และขาดนวัตกรรมอันนำไปสู่ภาวะวิกฤต จำเป็นต้องปล่อยให้การจัดการศึกษาเป็นอิสระ โดยตัวน ให้โรงเรียนจัดหลักสูตรและการสอนเองให้ชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน ธุรกิจ หน่วยราชการอื่นมีส่วนร่วมและริเริ่มในการจัดการศึกษา เพื่อให้เกิดการปรับตัว มีนวัตกรรม และระดมทรัพยากร เพื่อการศึกษาอย่างกว้างขวาง (ประเวศ วะสี, 2535)

จากข้อความข้างต้น เห็นได้ว่าในเรื่องของเนื้อหาหลักสูตรในการจัดการศึกษา นอกกรอบโรงเรียนนั้นท่านเน้นหลักสูตรที่เกิดจากการคิดของประชาชน หรือคนในชุมชน เพราะสิ่งนั้นคือ ความต้องการที่แท้จริง สามารถใช้ในชีวิตประจำวันได้มากกว่าการศึกษาที่กำหนดหลักสูตรมาจากส่วนกลาง

สรุปได้ว่า เนื้อหาหลักสูตรควรมีอิสระในตัวเอง และขึ้นอยู่กับความต้องการของประชาชนอย่างแท้จริง เนื้อหาหลักสูตรอาจจะสร้างขึ้นโดยประชาชน หรือชุมชนกลุ่มหนึ่ง เพื่อใช้

แก่กลุ่มชนนั้นโดยเฉพาะ เนื้อหาวิชาจึงขึ้นอยู่กับบุคคล สภาพแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ และสังคมที่จะ เป็นผู้กำหนดหลักสูตร

ในเรื่องของหลักสูตรในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน แสดงให้เห็นถึงแนวคิดหลักการประชาธิปไตยอย่างเด่นชัดในเรื่องของการกระจายอำนาจทางการศึกษาการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดหลักสูตร นอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์กับแนวคิดมนุษยนิยมโดยการให้คุณค่าความเป็นคนในชุมชนท้องถิ่นที่มีวัฒนธรรมความรู้เป็นของตนเอง

อิทธิพลที่มีผลต่อแนวคิดนี้เกิดจากความล้มเหลวของการจัดการศึกษา แต่เดิมที่จัดโดยส่วนกลางเป็นผู้กำหนดหลักสูตร ซึ่งถือว่าเป็นหลักสูตรแกนที่ทุกคน ทุกพื้นที่จะต้องเรียนรู้เหมือนกันหมด ซึ่งในประเด็นนี้จะทำให้ผู้เรียนเกิดความเบื่อหน่ายต่อการเรียน เพราะเนื้อหาวิชาที่จะเรียนนั้นไม่ตรงกับความต้องการที่แท้จริง การเรียนจึงไม่ได้ประโยชน์ และการควบคุมพฤติกรรมผู้เรียนโดยไม่ให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็น หรือมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนการสอน จะทำให้ผู้เรียนมีความรู้สึกว่า ตนไร้ความสามารถขาดความรู้ไม่เชื่อมั่นในตนเอง ซึ่งหลักสูตรประเภทนี้ จะเป็นการทำลายมากกว่าการสร้างสรรภูมิปัญญา ทำให้ไม่เกิดการเรียนรู้

ครูผู้สอน

ลักษณะของครูผู้สอนในการจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้น อาจจะเป็นครูผู้สอนที่มีความรู้ความชำนาญ และความเชี่ยวชาญ ในวิชาที่เรียนโดยตรงหรือเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ จากประกอบอาชีพของตนมาเป็นวิทยากรและอาสาสมัคร

ศ.นพ.ประเวศ วะสี กล่าวถึงลักษณะของครูผู้สอนตามแนวคิดของท่านไว้ดังนี้

"ในการศึกษาแบบธรรมชาตินั้น มีครูมากมาย นอกจากพ่อแม่ ญาติพี่น้อง ยังมีเพื่อนบ้าน ซึ่งมีความถนัดหรือมีประโยชน์ด้านต่าง ๆ ประกอบกันตามธรรมชาติแต่ละคนเป็นครูและนักเรียนอยู่ในคนเดียวกัน" (ประเวศ วะสี, 2532ข)

"โบราณนั้นเด็กศึกษามาจากพ่อแม่ หากการผลัดอะไร จะกินอยู่อย่างไรนั้น เขาได้ศึกษาวัฒนธรรมที่มีอยู่ และถ่ายทอดกันมา การศึกษาที่สำคัญคือ พ่อแม่ลูกต้องอยู่ด้วยกัน ทำงานด้วยกัน มีเวลาร่วมใช้ชีวิตอยู่ด้วยกัน นี่คือการศึกษที่สำคัญที่สุด (ประเวศ วะสี, 2533ข)

"พระจะต้องเข้าใจปัญหาของชาวบ้าน มีความสามารถในการวิเคราะห์ การสอนให้เข้าใจง่าย สามารถนำประชาชนออกสู่แสงสว่าง ตามนัยแห่งศีล สมาธิ ปัญญา" (ประเวศ วัชชี, 2531)

อิทธิพลที่มีต่อแนวคิดเกี่ยวกับผู้สอนนี้ ศ.นพ.ประเวศ วัชชี ได้รับการถ่ายทอดมาจาก บัจจัย เบื้องต้น ด้านครอบครัว ซึ่งได้รับการเรียนรู้จากบิดามารดา เป็นอันดับแรก ทำให้แนวคิดเกี่ยวกับผู้สอนคือบุคคลในครอบครัว และนอกจากนั้น ท่านยังได้รับอิทธิพลจากบัจจัยทางสังคมด้าน เศรษฐกิจและการศึกษาในด้านบัจจัยทางการเกษตรนั้น เกิดจากประสบการณ์ที่ท่านได้พบจากบุคคล ที่พยายามต่อสู้ดิ้นรนในการประกอบอาชีพและประสบผลสำเร็จ และยังสามารถช่วยเหลือสังคมได้ โดยการถ่ายทอดความรู้ให้กับชุมชนและสังคมนั้น ๆ ดังนั้นในการจัดการศึกษาผู้สอนจึงเป็นใครก็ได้ ที่มีความรู้ความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ ให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันได้

ผู้เรียน

ผู้เรียนอาจประกอบด้วยบุคคลในกลุ่มอายุต่างๆ เช่นวัยรุ่นไปจนถึงวัยผู้สูงอายุ อาจประกอบด้วยบุคคลที่ประกอบอาชีพต่างๆ กัน มีพื้นฐานความรู้ต่าง ๆ กัน ซึ่งต่างไปจากผู้เรียนในระดับโรงเรียนในชั้นเดียวกัน จะเป็นผู้เรียนวัยเดียวกัน พื้นฐานความรู้พอ ๆ กัน

ผู้เรียนตามแนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศ วัชชี หมายถึงกลุ่มเป้าหมายซึ่งท่านกล่าวถึง กลุ่มเป้าหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนตามแนวคิดของท่าน ว่าเป็นกลุ่มเป้าหมายที่กว้างใหญ่มาก เพราะท่านถือว่าคนทุกคนต้องได้รับการศึกษาตลอดชีวิต ดังนั้นคนทุกคนในความหมายของท่านก็ย่อมหมายถึง ทุกคนที่อยู่ในสังคม ไม่ว่าจะอยู่ในระบบหรือนอกระบบโรงเรียนมีงานทำหรือไม่มีงานทำ ท่านหมายถึงทุกคน ทุกอาชีพ ทุกวัย ต้องได้รับการศึกษาทั้งสิ้น(ประเวศ วัชชี, 5 กุมภาพันธ์ 2534)

ซึ่งจะเห็นได้ว่ากลุ่มเป้าหมายดังกล่าวมีจำนวนมาก ซึ่งหมายถึงคนทุกคนทั่วประเทศ ต้องได้รับการศึกษานอกระบบโรงเรียน เพื่อให้จำกัดวงของกลุ่มเป้าหมายแคบลง เพื่อให้มองเห็นทิศทางในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน ศ.นพ.ประเวศ วัชชี ได้เน้นให้มีการจัดการศึกษานอกระบบในบุคคล 2 กลุ่ม เป็นประการสำคัญ คือ

1. กลุ่มเด็กแรกเกิดถึง 6 ขวบ
2. กลุ่มผู้ยากจน

ซึ่งท่านได้อธิบายถึงความจำเป็นของการจัดการศึกษาให้กับบุคคลทั้ง 2 กลุ่มนี้ไว้ว่า

ในการจัดการศึกษานอกโรงเรียนนั้น ควรคำนึงถึงบุคคลในแต่ละกลุ่มดังนี้ กลุ่มแรก ที่ควรได้รับการศึกษานอกระบบโรงเรียนคือ กลุ่มเด็กแรกเกิด 0-6 ขวบ เพราะในช่วงนี้เป็นช่วงที่สำคัญที่สุดในชีวิต เป็นช่วงที่สั่งสมความรู้และภูมิปัญญา ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดว่าเด็กโตขึ้นมาแล้วจะฉลาดหรือไม่ เนื่องจากในช่วงนี้โครงสร้างทางสมองจะมีการพัฒนาอย่างมาก ปัจจุบันยังมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องบุญกรรม จึงยังมีผู้ที่ไม่ให้ความสนใจต่อการให้การศึกษาเพื่อพัฒนาการของเด็ก ไม่มีการช่วยแก้ไขปรับปรุงข้อบกพร่องของเด็ก ทำให้ไม่พัฒนาโครงสร้างทางสมอง ซึ่งจะโทษว่าเป็นเรื่องบุญกรรมที่ทำมา แท้จริงแล้วเด็กในช่วงแรกเกิดถึงอายุ 6 ปีนี้ มีความพร้อมที่จะพัฒนาการและรับประสบการณ์ความรู้ ที่ขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมได้ดี ถ้ามีการเอาใจใส่ดูแลอย่างรีบด่วน ในจุดนี้จะเป็นการช่วยเสริมสร้างพัฒนาทางปัญญา อารมณ์ และร่างกาย ดังนั้นเราต้องให้ความรู้ ให้การศึกษาแก่ผู้เป็นบิดา มารดา หรือคู่แต่งงานที่กำลังจะมีบุตร ให้มีความเข้าใจในโครงสร้างของชีวิตและให้ความรู้ในเรื่องการพัฒนาการและความรู้ตามเหตุปัจจัยต่างๆ ที่เขาเหล่านั้นสามารถนำไปใช้พึ่งตนเองและดูแลบุตรหลานของตนเองได้อย่างถูกต้อง ก็จะเป็นการสร้างคนที่มีคุณภาพ

กลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มของผู้มีฐานะยากจน ดังจะเห็นว่าสังคมในปัจจุบันมีปัญหา และปัญหาที่สำคัญก็คือความยากจน ซึ่งรัฐบาลก็หาแนวทางในการแก้ปัญหาความยากจน โดยการมุ่งไปทางด้านเศรษฐกิจ การมีงานทำ และการกระจายรายได้ ซึ่งถือว่าเป็นการแก้ปัญหาที่มองผิดด้าน การแก้ปัญหาความยากจนนั้นควรแก้โดยการให้ประชาชนมีการศึกษา การศึกษาในที่นี้หมายถึง การส่งเสริมให้ประชาชนมีการจัดองค์กรชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นสถาบันของเขาที่จะคอยช่วยเหลือในการแก้ปัญหา และจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสม โดยเน้นให้ประชาชนมีความรู้ความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา เข้าใจปัญหา ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้มีความรู้อย่างแท้จริง การที่เขาสามารถตัวเป็นกลุ่มจะช่วยให้เกิดพลังและเกิดเป็นระบบขึ้น แล้วจะเกิดการหางานหรือการแก้ปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ" (ประเวศ วะสี, สัมภาษณ์, 5 กุมภาพันธ์ 2534)

จะเห็นได้ว่า ในจำนวนกลุ่มเป้าหมายทั้ง 2 กลุ่ม ที่ควรมุ่งเน้นการจัดการศึกษา นอกกระบบโรงเรียนให้เน้น กลุ่มคนที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ก็คือ กลุ่มแรกคือเด็กตั้งแต่อายุ 0-6 ขวบ และผู้ที่จัดการศึกษานอกกระบบโรงเรียนให้แก่กลุ่มเป้าหมายนี้ได้เป็นอย่างดีคือ พ่อแม่ และบุคคลในครอบครัว ซึ่งบุคคลดังกล่าวก็ต้องได้รับความรู้โดยการศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง จากการปรึกษาผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญ เช่น นายแพทย์ พยาบาล ครูอาจารย์ รวมถึงการรับฟัง ข่าวสารข้อมูล เพื่อให้ทราบถึงพัฒนาการของเด็กในวัย 0-6 ขวบ ให้รู้จริงก่อนจึงจะนำไปใช้กับ เด็กกลุ่มนี้ได้อย่างถูกต้อง

อิทธิพลที่มีผลต่อแนวคิดเกี่ยวกับผู้เรียนหรือกลุ่มเป้าหมายที่ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ได้รับ มานั้น กล่าวได้ว่าเป็นอิทธิพลที่ได้จากปัจจัยด้านครอบครัวของท่านที่ การที่ท่านได้รับการอบรม เลี้ยงดูในครอบครัวที่เห็นความสำคัญของการศึกษา ท่านมีโอกาสได้เรียนรู้โดยบิดาให้การสนับสนุน และ เป็นผู้สอนหนังสือให้ตั้งแต่ยังเยาว์วัย และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบิดาในการเป็นนักอ่าน นักค้นคว้า รวมถึงการใช้ชีวิตที่มีการความช่วยเหลือกันในครอบครัว การเรียนรู้จากประสบการณ์ และจากธรรมชาติ และจากหลักจิตวิทยาพัฒนาการของเด็กวัย 0-6 ขวบ ทำให้ ศ.นพ.ประเวศ วะสี เน้นการจัดการศึกษานอกกระบบโรงเรียนให้แก่เด็กกลุ่มนี้อย่างมาก

นอกจากอิทธิพลเบื้องต้นดังกล่าว อิทธิพลของปัจจัยทางสังคมก็เป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดในการกำหนดเป้าหมาย นั่นคืออิทธิพลจากปัจจัยทางสังคม ที่บุคคลผู้ยากไร้เป็นจำนวนมากที่ยังขาดโอกาสทางการศึกษา ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ ท่านจึงมีแนวคิดว่า รัฐควรจัดการ อย่างเร่งด่วนให้กับคนในกลุ่มนี้

สภาพแวดล้อม

สภาพแวดล้อม หรือสถานที่ที่จัดกิจกรรม อาจจะจัดกิจกรรม ที่ใดก็ได้ซึ่งขึ้นอยู่กับความสะดวกของผู้สอนและผู้เรียนอาจจะ เป็นศาลาวัด ศาลากลางบ้าน ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้านหรือ บ้านผู้เรียน บ้านผู้สอน เป็นต้น

แนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี เน้นการเรียนการสอน โดยวิธีการเรียนแบบไม่เป็นทางการดังนั้นสถานที่สอนจะเป็นที่ใดก็ได้ คำที่ท่านกล่าวว่า

"ต้องสังเกตไว้เมื่อพูดถึงการศึกษา การศึกษาไม่ใช่โรงเรียน หรือห้องเรียนเท่านั้นแต่จะต้องมองในบริบทของชีวิตและธรรมชาติทั้งหมด" (ประเวศ วะสี, 2532ข)

“เพื่อส่งเสริมการศึกษาทางธรรมชาติวิทยา ในที่นี้หมายถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์หรือที่เรียกว่าปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์สิ่งแวดล้อมและสังคม มนุษย์มีทั้งกายและใจ ซึ่งสัมพันธ์กันและเป็นผลจากกรรมพันธุ์และสิ่งแวดล้อม ซึ่งรวมถึงสังคมด้วย” (ประเวศ วรรสี, 2532ข)

จากแนวคิดของ ศ.นพ. ประเวศ วรรสี ข้างต้นแสดงให้เห็นว่าการเรียนรู้ นั้นจะเรียนที่ใดก็ได้ โดยไม่จำกัดสถานที่ อาจกล่าวได้ว่าในเรื่องสภาพแวดล้อมหรือสถานที่ที่จะจัดกิจกรรมนั้น จัดตามแนวคิดหลักการประชาธิปไตย คือการกระจายอำนาจทางการศึกษา

วิธีการสอน

วิธีการสอนส่วนใหญ่จะเป็นวิธีการฝึกปฏิบัติจริง หรือการนำสถานการณ์ ที่เกิดขึ้นจริงในชีวิตประจำวันในท้องถิ่นมาวิเคราะห์มาทดลองแก้ปัญหา

วิธีการเรียนการสอนของการศึกษานอกระบบโรงเรียน จะมีรูปแบบแตกต่างกันไปตามความเหมาะสม ความจำเป็น บางครั้งจะจัดการเรียนการสอนเป็นชั้นเรียน และบางครั้งจัดในรูปแบบกลุ่ม พะปะสนทนา การสาธิต การฝึกอบรม การใช้โสตทัศนอุปกรณ์ และสื่อมวลชน การศึกษาทางวิทยุไปรษณีย์

แนวคิดเกี่ยวกับ วิธีการเรียนการสอนของ ศ.นพ.ประเวศ วรรสี ที่เกี่ยวกับการศึกษานอกโรงเรียน

งานการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่จัดอยู่ปัจจุบันนี้ เป็นการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้กับประชาชนด้านอาชีพ การศึกษาสายสามัญ การบริการให้ความรู้ในที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้านและการจัดอบรม ฯลฯ ก็เห็นว่าเป็นส่วนที่ดี แต่หากกรมการศึกษานอกโรงเรียนปฏิบัติงานการศึกษานอกระบบโรงเรียนอยู่เพียงกรมเดียวเท่านั้น เห็นว่าบุคลากรของกรมการศึกษานอกโรงเรียนคงจะมีกำลังน้อย เมื่อเทียบกับการศึกษานอกระบบโรงเรียน

ดังนั้น เพื่อให้การปฏิบัติงานมีประสิทธิภาพ ควรต้องมีการปรับวิธีการทำงาน โดยให้ทุกหน่วยงาน เข้าร่วมในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนในรูปแบบอื่น ๆ ร่วมด้วย กรมการศึกษานอกระบบโรงเรียน ควรจะเป็นตัวผลักดันทำให้เกิดการกระจายงานให้มากขึ้น ในจุดนี้ควรจะมีการประสานงานในระดับนโยบาย เพื่อให้งานการศึกษา

นอกระบบโรงเรียนจัดได้กว้างขึ้นและสำเร็จผลได้ ถ้าหากถือว่าการศึกษานอกระบบโรงเรียน เป็นหน้าที่ของกรมการศึกษานอกโรงเรียนเพียงกรมเดียวก็จะทำให้การปฏิบัติงานเกิดขึ้นน้อยลง หากทุกหน่วยงานร่วมมือกัน ก็จะทำให้งานการศึกษานอกระบบโรงเรียนขยายกว้างขึ้นได้

ในการจัดระบบงานที่จะพัฒนางานการศึกษานอกระบบโรงเรียนได้นั้น ควรจะปรับระบบงานให้เป็นการปรับกลไกทางด้านสมองที่เรียกว่า "กลไกสมอง" คือทำให้เกิดความรับรู้ข้อมูลภายในและภายนอก โดยการนำวีดิทัศน์ สไลด์ สังกะสี ที่จะส่งผลให้เกิดปัญหาเพื่อนำไปสู่การประสานงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ของงานต่าง ๆ ของประเทศ จะเห็นได้ว่าประเทศเรายังขาดการพัฒนาของสมองอยู่ จึงควรเน้นให้มีการพัฒนาในจุดนี้เพิ่มขึ้นสรุปได้ว่าการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้น ทุกหน่วยงานควรจะมีการสร้าง "กลไกสมอง" เพื่อนำไปสู่การสร้าง "เครือข่ายการเรียนรู้" ที่จะนำไปพัฒนาคนอย่างแท้จริง (ประเวศ วะสี, สัมภาษณ์, 5 กุมภาพันธ์ 2534)

สถาบันอุดมศึกษาควรจะพัฒนาตนเองให้มีศักยภาพ ควรมีการศึกษาเรื่องของท้องถิ่นให้เข้าใจจริง ๆ อย่างบูรณาการ ทำงานร่วมกันกับท้องถิ่น และเชื่อมโยงกับมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาคและมหาวิทยาลัยส่วนกลาง รวมทั้งทรัพยากรเพื่อการศึกษาอื่น ๆ ทั้งในภาครัฐและเอกชนก็จะเกิดเครือข่ายของการเรียนรู้ ที่จะพัฒนาศักยภาพของคนในท้องถิ่นขึ้น (ประเวศ วะสี, 2533ก)

นอกจากนั้นท่านยังได้กล่าวถึง ครูในโรงเรียนมัธยมศึกษาและประถมศึกษา ซึ่งมีรวมกันประมาณ 600,000 คน และมีโรงเรียนกระจายอยู่ทั่วประเทศ ซึ่งถือได้ว่าบุคคลดังกล่าวเป็นบุคคลที่มีคุณภาพควรจะต้องใช้กำลังมาช่วยในการพัฒนาการศึกษาให้ได้ ดังที่ท่านกล่าวว่า

เรามีหมู่บ้านกว่า 50,000 หมู่บ้าน แต่ละหมู่บ้านต้องผ่านกระบวนการเรียนรู้และการวิจัยของชาวบ้านในแต่ละชุมชนต้องทำเอง จึงจะเกิดการพัฒนาที่แท้จริง และสามารถปรับตัวต่อความเปลี่ยนแปลงต่อไป เรามีครูประถมศึกษา 350,000 คน ถ้าสนับสนุนด้วยวิทยาลัยครูอีก 36 แห่ง และสถาบันการศึกษาอื่น ๆ ที่จะเข้ามาเชื่อมต่อน่าจะอยู่ในฐานะที่พัฒนาศักยภาพของชนบทขึ้นมาได้ (ประเวศ วะสี, 2534ข)

เห็นได้ว่าสภาพการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่ ศ.นพ.ประเวศ วะสี มองว่าการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่จัดอยู่ในขณะนี้จัดได้ยังไม่กว้างขวางนัก และจัดในรูปแบบที่ค่อนข้างตายตัว ในลักษณะรูปแบบที่ลอกมาจากในระบบโรงเรียน ได้แก่การจัดการศึกษาสาย

อาชีพ และการจัดการศึกษาสายสามัญ และการจัดการศึกษาในลักษณะโฮมสกูล คือ การจัดบริการที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน เมื่อเปรียบเทียบกับแนวคิดของท่านแล้ว การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนในรูปแบบนั้น ควรจะมีการปรับโดยขยายความรับผิดชอบ และความร่วมมือไปในวงกว้างของทุกระบบสังคม ให้ร่วมกันรับผิดชอบ คัดหารูปแบบและวิธีการในการจัดดำเนินการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนโดยเน้นการประสานงาน โดยให้กรมการศึกษานอกโรงเรียนเป็นหลัก เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการจัดดำเนินการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีความหลากหลายและรวดเร็วมากยิ่งขึ้น

นอกจากนั้น ศ.นพ.ประเวศ วะสี ยังได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่เกี่ยวกับกระบวนการวิธีการสอนไว้ดังนี้ (ประเวศ วะสี, สัมภาษณ์ 5 ก.พ. 2534)

1. ต้องกระตุ้นให้มีการตื่นตัวในเรื่องการศึกษา โดยการจัดการศึกษาควรจะเป็นรูปของการบูรณาการ คือ การศึกษาไม่ควรแบ่งเป็นนอกระบบโรงเรียน และในระบบโรงเรียนการจัดการศึกษาทั้ง 2 รูปแบบควรจัดในลักษณะผสมผสาน และส่งเสริมซึ่งกันและกัน ซึ่งเราจะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาในประเทศไทยปัจจุบันยังขาดความสนใจและเห็นได้จากโรงเรียน และชุมชนที่ถูกตัดขาดออกจากกัน โรงเรียนมีหน้าที่เพียงสอนหนังสืออย่างเดียว เมื่อสอนหนังสือเสร็จครูก็กลับบ้านไม่ได้มีส่วนร่วมหรือสัมพันธ์กับชุมชน โดยแท้จริงแล้วในชนบทของเรามีจำนวนหมู่บ้านอยู่ถึง 60,000 หมู่บ้าน และแต่ละหมู่บ้านก็มีโรงเรียนประถมประจำหมู่บ้านโรงเรียนควรจะกลายเป็นโรงเรียนชุมชนที่มีลักษณะเปิดกว้างให้เป็นศูนย์ศึกษาชุมชน โดยมีหน้าที่ดังนี้

1.1 ศึกษาชุมชน โดยมีการสำรวจชุมชน ประวัติศาสตร์ของชุมชน ควรมีการศึกษาว่าชุมชนนี้เกิดขึ้นได้ อย่างไรประชาชนที่เข้ามาอยู่มีชาติพันธุ์ สาเหตุของการอพยพ การเข้าก่อดังและข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

1.2 โรงเรียนควรจัดเป็นศูนย์ข้อมูลข่าวสารสำหรับหมู่บ้านให้บริการด้านความรู้ให้กับประชาชนในหมู่บ้านได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาหาความรู้ได้

1.3 โรงเรียนไม่ควรจัดการศึกษาให้เฉพาะ เด็กควรจัดการศึกษาในทุกรูปแบบ การศึกษาควรเกิดที่ชุมชน ซึ่งมีทรัพยากรเพื่อการศึกษามากทั้งใน และนอกระบบ การรวมตัวกันระหว่างชุมชนกับระบบหน่วยงานต่าง ๆ ไม่ว่าจะ เป็นรัฐบาลหรือเอกชน เพื่อก่อให้เกิดการศึกษาโดยไม่แยกว่า เป็นในระบบหรือนอกระบบโรงเรียนนั้น จะทำ

ให้เกิดพลังไปสู่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ อย่างแท้จริง (ประเวศ วะสี, สัมภาษณ์,
5 กุมภาพันธ์ 2534)

อิทธิพลที่มีผลต่อแนวคิดของ ศ.นพ. ประเวศ วะสี เกี่ยวกับวิธีสอนเป็นผลจากปัจจัย
ทางสังคมด้านการศึกษา ที่ก่อให้เกิดปัญหา ที่ ศ.นพ.กล่าวว่า "สอนหนังสือไม่ใช่สอนคน" เมื่อวิธี
สอนเป็นในลักษณะดังกล่าว คนก็จะไม่รู้จักคิดวิเคราะห์ โดยใช้ข้อมูลแต่จะใช้วิธีการเรียน โดยการ
ท่องจำ ซึ่งจะนำความรู้มาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันไม่ได้ ดังนั้นท่านจึงเป็นวิธีการสอนโดยการ
ให้ผู้เรียนปฏิบัติโดยการคิดวิเคราะห์และการแสวงหาแนวทางในการแก้ปัญหาดังกล่าว

องค์กร

เพื่อยกระดับภูมิปัญญาและความสามารถในการแก้ปัญหาของคนในท้องถิ่น โดยการ
ประสานความร่วมมือกันระหว่างสถาบันอุดมศึกษาในส่วนกลาง และส่วนภูมิภาคสถานศึกษาระดับ
ต่าง ๆ องค์กรเอกชน และมูลนิธิ เพื่อการพัฒนาสถานประกอบการ ชุมชนและแหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่น
(สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535)

การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน นั้น องค์กรชุมชนและภาคเอกชนต่าง ๆ จะมี
บทบาทอย่างกว้างขวางต่อระบบการศึกษาและ เครือข่ายการเรียนรู้ในอนาคต การให้องค์กรชุมชน
องค์กรพัฒนาเอกชน และผู้ประกอบการธุรกิจเอกชน มามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา และขยาย
เครือข่ายการเรียนรู้ให้มากขึ้น (เจนก นาคะบุตร, 2533)

แนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี เกี่ยวกับองค์กรนี้มีความสอดคล้องกับหลักการจัด
การศึกษานอกระบบโรงเรียน ดังนี้

"ความยั่งยืนของสังคม นั้น ขึ้นกับความยั่งยืนของสังคมชนบทเป็นสำคัญ หัวใจของ
ความยั่งยืนของสังคมชนบทอยู่ที่ 3 องค์ประกอบเชื่อมโยงกันคือ องค์กรชุมชน ความรู้และกระบวนการ
การเรียนรู้ของชาวบ้าน" (ประเวศ วะสี, 2534ค)

การพัฒนาสถาบันท้องถิ่น ต้องส่งเสริมให้องค์กรชุมชน เป็นนิติบุคคลมีหน้าที่ดูแลรักษา
ทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ของชุมชน (ที่ดิน ป่า แหล่งน้ำ) และดำเนินกิจกรรมทางสังคม เช่น
การเศรษฐกิจ การศึกษา การสาธารณสุข ดังที่ ศ.นพ.ประเวศ วะสี กล่าวว่า

"หัวใจของการพัฒนาชนบทอยู่ที่ส่งเสริมศักยภาพของคน และองค์กรชุมชน ให้เขามีความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา วิเคราะห์ทางเลือก และตัดสินใจเลือกทางเลือกที่ถูกต้อง ซึ่งทั้งหมดนี้คือกระบวนการทางปัญญา เมื่อเขามีปัญญาแล้วก็สามารถแก้ปัญหา เศรษฐกิจ จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อมและปรับตัวไปได้เรื่อย ๆ รวมทั้งเชื่อมต่อการพัฒนาสมัยใหม่ได้" (ประเวศ วะสี, 2533ก)

ในเรื่องขององค์กรชุมชน หรือการพัฒนาองค์กรชุมชนนี้ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ถือว่าเป็นส่วนสำคัญในกระบวนการพัฒนาชุมชนอย่างยิ่ง ดังนั้น ท่านได้แสดงแนวคิดเกี่ยวกับการจัดตั้งองค์กร

ถ้าชนบทล้มละลายอยู่อย่างในปัจจุบันหรือมากยิ่งขึ้น สังคมไทยจะยุ่งยากปั่นป่วนแม้รัฐบาลจะมีโครงการพัฒนาชนบท แต่ปัญหาของชนบท นั้น ละเอียดอ่อนและสลับซับซ้อน สิ่งที่ผม (ประเวศ วะสี) ทำอยู่คือ ส่งเสริมความร่วมมือระหว่างชุมชน องค์กร เอกชน ครู พระ นักวิชาการเกษตร นักวิชาการสาขาอื่น ๆ และข้าราชการบางส่วน ผมคิดว่าถ้าเรียนรู้ให้มากและเชื่อมต่อกันให้มาก และปรับระบบการศึกษาให้เชื่อมต่อกับชุมชนก็มีทางที่ชนบทจะมีความมั่นคงก้าวหน้า และเชื่อมต่อกับระบบอุตสาหกรรมได้ (ประเวศ วะสี, 2531)

จากการปฏิบัติงานของท่านเห็นได้ว่า ท่านพยายามส่งเสริมสนับสนุนในเรื่องขององค์กรชุมชนอยู่มาก มีทั้งที่เป็นมูลนิธิต่าง ๆ ที่ท่านเข้าร่วม ทั้งในลักษณะประสานงาน กรรมการ หรือผู้ก่อตั้งมูลนิธิ ที่จะมีส่วนในการส่งเสริมพัฒนาองค์กรชุมชน เช่น "มูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนาโดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์มูลนิธิ โดยมูลนิธิดังกล่าวมีจุดประสงค์ที่จะ เป็นสื่อกลางระหว่างชุมชนกับรัฐบาล วิชาการและภาคธุรกิจเอกชน เพื่อให้เกิดนโยบายและแผนงาน เพื่อการพัฒนาที่ได้สมดุลย์" (เรื่องเดียวกัน, 2531) มูลนิธิหมอชาวบ้านโครงการนี้ ศ.นพ.ประเวศ วะสี เป็นผู้ก่อตั้งเมื่อปี 2529 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการเผยแพร่กระจายความรู้ ด้านการแพทย์และสาธารณสุขให้กับประชาชนโดยทั่วไป และให้ความร่วมมือกับองค์กรการกุศลอื่นๆ เพื่อสาธารณประโยชน์ (งานข้อมูลและเผยแพร่, 2529)

เห็นได้ว่าแนวคิดในเรื่ององค์กรชุมชนตามที่ ศ.นพ.ประเวศ วะสี กล่าวนั้นกล่าวได้ว่าได้รับอิทธิพลจากปัจจัยทางด้านทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและสังคมชุมชน อันเกิดจากการขาดสิทธิเสรีภาพในการเลือกตัดสินใจ ในการคิดทำโครงการใด ๆ ส่วนใหญ่ ภาครัฐหรือ

หน่วยงานจะเป็นผู้กำหนดให้แก่นบพ. ซึ่งทำให้ชนบทเกิดความล้มละลายมาเป็นเวลาอันยาวนาน ชนบทขาดอำนาจในการปกครองตนเอง ระบบเศรษฐกิจล้มละลาย ชาวบ้านพึ่งตนเองไม่ได้ แต่ องค์การชุมชนจะเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาชนบท เนื่องจากการร่วมมือคิดร่วมทำงานสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้น ย่อมก่อให้เกิดพลัง และมีแนวทางที่จะไปสู่ความสำเร็จได้อย่างมีประสิทธิภาพ และมีความเหมาะสม สอดคล้องกับความต้องการอย่างแท้จริง ซึ่งผลที่ได้รับจะเป็นทั้งประโยชน์จากงานนั้น และความสุข ความพอใจของทุก ๆ คน

สื่อการเรียนการสอน

กลยุทธ์และเทคนิคต่าง ๆ ที่ใช้ในการเรียนการสอน ย่อมจะส่งผลให้การเรียนการสอน มีประสิทธิภาพ การใช้สื่อกับผู้เรียนผู้ใหญ่นั้น ควรใช้ให้สอดคล้องกับบทเรียน(อุณา นพคุณ, 2527)

ก้อ สวัสดิ์พาณิชย์ (2535) กล่าวถึงการใช้สื่อมวลชนเพื่อการศึกษาว่า สื่อมวลชนเป็น ระบบงานที่เผยแพร่ข่าวสาร ให้การศึกษาและให้ความบันเทิงใจแก่ประชาชน วิหุญ โทรทัศน์ สามารถกระจายข่าวสารได้ในเวลาอันรวดเร็ว ทันเหตุการณ์ ดังนั้นสื่อมวลชนจึงเป็นเครื่องมือ ของการกระจายข่าวอันทรงคุณภาพ

แนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี เกี่ยวกับสื่อการเรียนการสอนที่มีความสอดคล้องกับ แนวคิดของ ก้อ สวัสดิ์พาณิชย์ ดังนี้

"เร่งให้มีการใช้วิทยุและโทรทัศน์ เพื่อให้นักศึกษาแก่ประชาชนอย่างกว้างขวาง ให้มีความรู้ในการหามาหากินสามารถช่วยตนเองได้ในเรื่องต่าง ๆ และตั้งอยู่ในคุณงามความดี มิใช่ใช้เพื่อปลุกกระตม ความโง่ (อวิชา) และปลุกกิเลสตัณหาด่าง ๆ อย่างทุกวันนี้" (ประเวศ วะสี, 2531)

"เรื่องข้อมูลข่าวสารและการสื่อเป็น เรื่องที่ทำให้คนเลวโดยรวดเร็วก็ได้ หรือดีโดยรวดเร็วก็ได้ จึงสมควรได้รับการพิจารณาอย่างเป็นระหว่าง จะพัฒนาสื่อเพื่อการพัฒนาอย่างไร" (ประเวศ วะสี, 2530ข)

มูลนิธิ ส่งเสริมการศึกษา เพื่อชีวิตและสังคมได้ให้การศึกษาริเจัย ชาวบ้านจากพ่อค้า และวิเคราะห์ว่าข้อมูลข่าวสารที่ได้รับนั้น ทำให้ชีวิตชาวบ้านขาดทุนหรือได้กำไร ปรากฏว่าข้อมูลข่าวสารที่ชาวบ้านได้รับนั้นทำให้ชีวิตเขาขาดทุน ดร. ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์ กล่าว" ผลการจากข้อมูลข่าวสารที่ประชาชนได้รับจากสื่อมวลชนนั้น มากเกินกำลังที่ ระบบการศึกษาในโรงเรียนทั้งหมด รวมกันจะผลักดันไปอีกทางหนึ่ง"(ประเวศ ะสี, 2529)

แนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศ ะสี เกี่ยวกับสื่อการเรียนการสอนของท่านในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนมีความสอดคล้องกับแนวคิดของ ดร. ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์ ในเรื่องของการใช้สื่อในการประชาสัมพันธ์ เพื่อเป็นการให้บริการความรู้แก่ประชาชน แต่สื่อที่นำมาใช้ใน ปัจจุบันยังเสนอข้อมูลที่ขาดความเป็นจริง ไม่สามารถนำมาใช้ประกอบการตัดสินใจ หรือทำให้ตัดสินใจผิดพลาดได้ ดังนั้น ศ.นพ.ประเวศ ะสี จึงเน้นการพัฒนาสื่อในการนำเสนอข่าวสาร ข้อมูลที่มีความเที่ยงตรง ชัดเจน ในเรื่องของสื่อที่ท่านกล่าวถึงข้างต้น เป็นการใช้สื่อเพื่อให้ความรู้ข่าวสารข้อมูลแก่ประชาชน ซึ่งถือว่าเป็นการให้การศึกษารูปแบบหนึ่งที่มีประสิทธิภาพอย่างมาก ดังนั้น รัฐบาลจึงควรให้การสนับสนุนในด้านนี้ อาจกล่าวได้ว่า ในเรื่องของสื่อนี้ เป็นผลจากปัจจัยทางสังคม ด้านการเมืองการปกครอง การเศรษฐกิจ ซึ่งยังมีการให้ข่าวสารที่บิดเบือนความจริง อยู่มาก ด้วยเหตุนี้จึงเป็นอิทธิพลทำให้ ศ.นพ.ประเวศ ะสี เกิดแนวคิดที่จะกระตุ้นเตือนให้สังคม ชุมชน และผู้ดำเนินงานที่เกี่ยวข้องเกิดความสำนึก และมีความรับผิดชอบในการนำเสนอทั้งวิทยุ โทรทัศน์ และสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ ให้เกิดประโยชน์แก่สาธารณชนโดยแท้จริง

การประเมินผล

การประเมินผลศึกษานอกระบบโรงเรียน มักจะประเมินในระยะสั้นๆ ประกาศ นียบัตรหรือวุฒิปัตร ที่ได้มีความหมายเพียงว่า ได้ผ่านการเรียนหรือการฝึกอบรมในเรื่องใดมา เท่านั้นเมื่อดูก็ถือเป็นเรื่องที่สำคัญมาก เพราะมิได้กำหนดให้เห็นว่ามีความรู้ความสามารถอยู่ในระดับใดของมาตรฐานการเรียนในระบบภาคปกติ (ยกเว้นการเรียนตามหลักสูตรการศึกษานอกระบบโรงเรียนสายสามัญ) (อุดม เขียววงศ์, 2534)

แนวคิดในเรื่องการประเมินผลในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน ของ ศ.นพ. ประเวศ วะสี ในเรื่องของการประเมินผลนี้ไม่ได้แสดงแนวคิดให้พบแต่พอสรุปได้จากการนำเสนอ ข้อมูลด้านต่าง ๆ นั้น เมื่อการจัดการศึกษาในทุกชั้นตอน ผู้เรียนเป็นผู้ร่วมกำหนดวัตถุประสงค์ และมีส่วนร่วมในทุกชั้นตอนแล้ว ผู้เรียนจะต้องเป็นผู้ประเมินผลด้วยตนเอง เพื่อนำผลนั้นมาพิจารณาหา แนวทางหรือถือปฏิบัติ ต่อไป

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อแนวความคิด

แนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ที่ได้อ้างอิงต้นมีความสอดคล้องกับปรัชญาการศึกษา ตลอดชีวิตอย่างมาก ทำให้ชวนคิดว่าท่านได้แนวคิดดังกล่าวมาจากที่ใด ในที่นี่จะได้พยายามศึกษา ให้เห็นที่มาของแนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี เป็นสองแนวดังนี้

อิทธิพลจากปัจจัยเบื้องต้น

ปัจจัยเบื้องต้นซึ่งนับได้ว่ามีอิทธิพลต่อแนวคิด ของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี น่าจะเนื่อง จากการดำเนินชีวิตของท่านที่มีความผูกพันกับครอบครัว และสังคมอย่างมาก

ในด้านความสัมพันธ์กับครอบครัว บิดา มารดา ของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี เป็นบุคคล ที่เห็นความสำคัญของการศึกษาเป็นอย่างมาก ทั้งๆ ที่ท่านทั้ง 2 ไม่ได้เรียนหนังสือและมีฐานะ ค่อนข้างยากจน แต่ท่านก็ให้การสนับสนุนให้บุตร ธิดา ของท่านได้มีโอกาสเล่าเรียนตามความ สามารถ และท่านยังประพจน์ตนเป็นตัวอย่างให้แก่ บุตร ธิดา ในเรื่องของการศึกษาค้นคว้าด้วย ตนเอง ดังที่ ศ.นพ.ประเวศ วะสี และ ประสาน วะสี กล่าวถึงผู้เป็นบิดา มารดาว่า

"พ่อกับแม่รู้หนังสือน้อย พ่อไม่เคยเข้าโรงเรียนเลย แต่ก็อ่านออกเขียนได้ คงจะเรียน เอง แม่เคยเข้าเรียนอยู่ 6 เดือน แต่แม่คิดเลขเก่ง พ่อเริ่มสอนให้ผมอ่านหนังสือเมื่ออายุ ประมาณ 5 ขวบ" (ประเวศ วะสี, 2532 ข)

"สมัยก่อนพ่อชอบอ่านหนังสือมากทั้งภาษาไทย ภาษาจีน พ่ออ่านได้ทั้งที่พ่อแม่ไม่เคยเข้า เรียนในโรงเรียน แต่พ่อก็อ่านเขียนหนังสือได้ การอ่านหนังสือของพ่อนั้นทำโดยสม่ำเสมอที่จะ อ่านหนังสือก่อนนอนทุกคืนจนกว่าจะหลับไป" (ประสาน วะสี, สัมภาษณ์, 5 พ.ย 2534)

เนื่องจากครอบครัวของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี จัดเป็นครอบครัวที่เห็นความสำคัญของการศึกษาอย่างมาก และบิดา มารดา ประพฤติตนเป็นตัวอย่างในการศึกษาด้วยตนเองจนสามารถสอนบุตรธิดา ให้อ่านเขียนได้ ซึ่งนับได้ว่าเป็นการปลูกฝังแนวคิดให้แกบุตรธิดา ให้เห็นความสำคัญของการศึกษาตามไปด้วย การกระทำหรือพฤติกรรมที่เกี่ยวกับการอ่านหนังสือโดยสม่ำเสมอของท่าน ทำให้มีผลต่อการเป็นนักอ่าน นักค้นคว้า ของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ดังที่ประสาน วะสี กล่าวในการให้สัมภาษณ์ตอนหนึ่งว่า

"ผมคิดว่าจากพฤติกรรมของพ่อคงมีผลต่อการเป็นนักอ่าน นักค้นคว้าของหมอประเวศด้วย"(ประสาน วะสี,สัมภาษณ์,5 พ.ย 2534)

นอกจากพฤติกรรมของบิดาที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ศ.นพ.ประเวศ วะสี ยังวิเคราะห์ตนเองว่าสิ่งแวดล้อมเป็นสาเหตุที่ทำให้ท่านกลายเป็นบุคคลที่ชอบอ่านหนังสือไว้ว่า

"เมื่อผมเด็กๆ นั้น ย่าอายุมากแล้ว ย่าอ่านหนังสือไม่ออก แต่ชอบฟังเรื่องเมื่อผมอ่านหนังสือนวนิยายให้ฟัง ที่แรกก็อ่านให้ย่าฟังตามที่ลูกใช้ ต่อมาย่าไม่ใช้ก็ไปหามาอ่านเอง อ่านได้ตลอดวันเพราะมันสนุก" (ประเวศ วะสี,2532 ข)

จากประสบการณ์ของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ทำให้เห็นได้ว่าท่านได้รับการสนับสนุนในด้านการศึกษจากบุคคลใกล้ชิดในครอบครัวอย่างมาก ดังนั้นท่านจึงเห็นความสำคัญของครอบครัวที่จะมีส่วนในการพัฒนาทางการศึกษาให้แก่บุตร ธิดา อย่างมาก เห็นได้จากการที่ท่านกล่าวถึงพัฒนาการของมนุษย์ที่ครอบครัวมีส่วนเกี่ยวข้องไว้ดังนี้ว่า

"วัยเด็กเป็นระยะที่สำคัญ ที่สมองจะถูกโปรแกรมขึ้นให้เป็นคนอย่างไรต่อไปในอนาคต และแต่ละคนก็ถูกโปรแกรมโดยพ่อแม่ และสิ่งแวดล้อมในวัยเด็กก่อนที่ตัวเองจะรู้ว่าอะไรเป็นอะไร" และ "ขอให้สังเกตว่าสมัยก่อนพ่อแม่ทำงานอยู่กับบ้าน และเป็นงานที่ลูกเข้าร่วมได้การที่ลูกได้ทำงานร่วมกับพ่อแม่ นั้น มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นการพัฒนาทั้งทางปัญญาทักษะและอารมณ์ด้วย" (ประเวศ วะสี,2532 ข)

จากข้อความข้างต้นในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประวัติชีวิตของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี แสดงให้เห็นอิทธิพลของครอบครัวสังคม สิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดทางการศึกษาของท่านผู้นี้ดังในรายละเอียดที่กล่าวไว้ในบทที่ 3 นอกจากนั้นท่านยังได้เขียนบทหน้าที่แสดงให้เห็นเจตนารมณ์ที่แท้จริงของการเขียนหนังสือที่ท่านต้องการให้ผู้อ่านได้รับไว้ดังนี้

เจตนารมณ์ของการเขียนเพื่อส่งเสริมการศึกษาทางธรรมชาติวิทยา อย่างหนึ่ง ธรรมชาติวิทยาในที่นี้ หมายถึง ความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์หรือที่เรียกว่าปฏิสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์สิ่งแวดล้อม และสังคม มนุษย์มีทั้งกายและใจ ซึ่งสัมพันธ์กันและเป็นผล จากกรรมพันธุ์ และสิ่งแวดล้อมซึ่งรวมถึงสังคมด้วย เหตุปัจจัยที่เข้ามาทำให้แต่ละคน เป็นอย่างไร และจะเป็นอย่างไรต่อไปมีหลายมิติ ละเอียดอ่อนและซับซ้อนมาก สิ่งเหล่านี้ยากแก่การเข้าใจ โดยเฉพาะถ้าเขียนเป็นแบบวิชาการล้วนๆ จึงได้เขียน ให้มีบุคคลกับเหตุการณ์ต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง และยกประเด็นขึ้นมาพูดคุยกัน

ชีวิตของผู้เขียนคงไม่มีความสำคัญอะไร แต่สติปัญญาของท่านทั้งหลายมีความสำคัญ ต่อชีวิตท่าน ครอบครัว และประเทศชาติ ขอให้ท่านพยายามสร้าง เสริมสติปัญญาเป็น อาจันต์ โดยการสังเกตพินิจพิเคราะห์ แยกแยะ ไตร่ตรองค้นคว้าหาเหตุผล เพื่อ ให้ได้ความจริงหรือความรู้สังเคราะห์เข้ามาหองค์รวมเพื่อให้เกิดปัญญา และใช้ ปัญญามายกจิตสำนึกให้สูงขึ้นให้เราสามารถเกี่ยวข้องกับสรรพสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง การเรียนของเรามักไปไม่ถึงความรู้เสียเป็นส่วนมาก ส่วนที่ไปถึงความรู้ และคิด ตามความรู้ไปเรื่อยๆ โดยไม่โยงมาสู่ปัญญาและยกสู่จิตสำนึกก็มีมาก จึงเกิดปัญหาว่า เมื่อเรียนรู้หรือค้นคว้าวิชาการต่างๆไปแล้ว ซึ่งก็น่าจะเป็นของดี แต่ทำไมจึงไม่ทำ ให้คนดีขึ้น อยากจะแสดงให้เห็นว่าเป็นเพราะไม่โยงกลับมาสู่องค์รวมให้เป็นปัญญา และยกสู่จิตสำนึกให้ความรู้ และปัญญามาช่วยให้เรามีความเป็นมนุษย์มากขึ้น(ประเวศ ะวี, 2532ข)

ข้อความที่ ศ.นพ.ประเวศ ะวี กล่าวข้างต้นนั้น ทำให้เห็นถึงแนวคิดที่ท่านพยายาม กระตุ้นให้บุคคลต่างๆ ได้พัฒนาตนเองโดยการศึกษาหาความรู้โดยยึดหลัก 3 ประการคือ 1.ศึกษา เพื่อให้เกิดความรู้จริง 2.สังเคราะห์เข้าเป็นองค์รวมที่จะทำให้เกิดปัญญา 3.ใช้ปัญญาเพื่อยกไปสู่ จิตสำนึกให้สูงขึ้น ซึ่งการที่จะบรรลุ 3 ชั้น ความรู้ที่ท่านกล่าวไว้ นั้น ทุกคนจะต้องผ่านกระบวนการ เรียนรู้อย่างต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา

การที่ ศ.นพ.ประเวศ ะวี มีพฤติกรรมและนิสัยของการศึกษาอยู่ทุกขณะนี้เองทำให้ ท่านพยายามเสนอแนวคิดให้บุคคลอื่นได้มีโอกาสศึกษาหาความรู้ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่แท้จริง ดัง ที่ท่านเองได้พบ

จากพฤติกรรมของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ที่ชอบศึกษาค้นคว้าอยู่ตลอดเวลา ทำให้ท่านมีความรอบรู้ในปัญหาต่างๆ ด้านของสังคม และพร้อมที่จะให้ข้อคิดเห็นต่างๆ ในแต่ละด้านดังนั้น ท่านจึงเป็นบุคคลที่ถูกกล่าวถึงไว้ว่า

"อาจารย์ประเวศ วะสี เป็นนักเรียนอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะจบการศึกษามาจากชั้นไหน แต่ยังรักเรียนอยู่เสมอ และยิ่งเรียนก็ยิ่งพัฒนาความคิดและจิตใจไปในทางรับใช้เพื่อนมนุษย์ขึ้นทุกที"(ส.ศิวรักษ์, 2519)

นอกจากปัจจัยเบื้องต้นที่ส่งผลต่อแนวคิดทางปรัชญาการศึกษาตลอดชีวิต อันเกิดขึ้นภายในตนเองของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ปัจจัยทางสังคมที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับระบบต่างๆ ของสังคม คือ ด้านการเมือง การปกครอง ด้านเศรษฐกิจ ด้านการศึกษา และสังคมสิ่งแวดล้อมแต่เป็นปัจจัยที่ส่งผลให้ท่านเกิดแนวคิดที่จะจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน ตามหลักปรัชญาการศึกษาตลอดชีวิต ดังที่ท่านกล่าวไว้ดังนี้

อิทธิพลจากปัจจัยทางสังคม

ด้านการเมืองการปกครอง

ศ.นพ.ประเวศ วะสี เป็นผู้หนึ่งที่ให้ความสนใจในเรื่องการเมืองการปกครอง ในที่นี้ได้นำแนวคิดและข้อเสนอแนะทางการเมืองการปกครอง ที่ท่านเสนอไว้มาศึกษาวิเคราะห์ถึงความสำคัญของการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนได้มีความรู้ความเข้าใจ และมีจิตสำนึกทางการเมืองอย่างถูกต้อง ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง สังคมและประเทศชาติ ดังที่ท่านกล่าวไว้ดังนี้

"จริงอยู่ที่ว่า ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา กระบวนการประชาธิปไตยประสบความสำเร็จล้มลุกคลุกคลานเรื่อยมา แต่สังคมก็เปิดกว้างให้คนเข้ามามีส่วนมากขึ้น คนมีการศึกษามากขึ้น" (ประเวศ วะสี, 2534)

แต่การศึกษาที่ได้พัฒนามาตั้งแต่สมัยรัชการที่ 5 จนถึงปัจจุบันก็ไม่ได้ช่วยในการพัฒนาการเมืองในระบบประชาธิปไตยมากนัก เพราะการจัดการศึกษาเป็นการพัฒนาในด้านทฤษฎี

วิชาการเพียงด้านเดียวขาดการศึกษาเรียนรู้ในด้านการเมืองการปกครองประเทศ เนื้อหาวิชา และวิธีการสอนก็ยังเป็นการสอนทฤษฎีอย่างเดียวอยู่มาก ไม่ทำให้ได้แสดงความคิดเห็นของตนเองและ รู้จักรับความคิดของผู้อื่น ซึ่งถือว่าเป็นรากฐานที่สำคัญอย่างหนึ่งของการปกครองระบอบประชาธิปไตย นอกจากนี้ระบบในการศึกษาของไทยเรายังขาดการศึกษอบรมเพื่อความรอบรู้ทางการเมือง และยังมีความหวังกันว่านักศึกษาจะเล่นการเมือง ฉะนั้น การเตรียมเพื่อที่จะให้ประชาชนได้ เรียนรู้และพร้อมที่จะ เข้าร่วมในการใช้ภาวะผู้นำทางการเมือง การเตรียมตัวเพื่อการบริหาร ประเทศและการปกครองตนเองจึงต้องตามไปด้วย (ชูบ กาญจนประการ อังใน ไพบูลย์ ช่างเรียน, 2527)

ในทศวรรษที่ผ่านมา ประเทศไทยที่เสถียรภาพทางการเมืองมาขึ้นตามลำดับซึ่งส่ง ผลให้หนานาประเทศมีความมั่นใจที่จะเข้ามาลงทุนในประเทศไทยมากขึ้น แต่การมีเสถียรภาพทาง การเมืองไม่ได้หมายความว่ามีความถึงการพัฒนาทางการเมืองในทิศทางที่ถูกต้อง ดังจะเห็นได้จาก พฤติกรรมทางการเมืองของประชาชนในการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งสะท้อนให้เห็น สภาพปัญหาทางการเมือง เช่น การไปใช้สิทธิเลือกตั้งน้อย ซึ่งอาจเกิดจากสาเหตุประชาชนไม่ เห็นความสำคัญของการเลือกตั้ง เบื้องหน้าพฤติกรรมของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร มีการรับผล ประโยชน์จากการไปลงคะแนนเสียง พฤติกรรมเหล่านี้ย่อมส่งผลกระทบต่อเปิดโอกาสให้ กลุ่มผลประโยชน์จากการไปลงคะแนนเสียงที่มีความได้เปรียบทางเศรษฐกิจ เข้ามามีบทบาททาง การเมือง การบริหารประเทศมากขึ้น ซึ่งสภาพต่างๆ ดังกล่าว มีแนวโน้มว่าจะเป็นปัญหามากยิ่ง ขึ้นในอนาคต หากมิได้มีการสร้างพื้นฐานทางความคิดของพลเมืองให้มีจิตสำนึกทางการเมืองที่ ถูกต้อง (สำนักนายก, 2535)

การพัฒนาการเมืองซึ่งรัฐบาลถือเป็นหลักใหญ่ในการพัฒนา เพื่อให้ประชาชนได้เข้า ใจระบบการเมืองดีขึ้นก็ไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร เพราะการศึกษาของไทยยังอยู่ในเกณฑ์ต่ำ และศึกษา เรื่องอื่นมิใช่เรื่องการเมือง การศึกษาเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพทางการเมืองยังเข้าไม่ถึงจิตใจ ประชาชนส่วนใหญ่ (ไพฑูรย์ ช่างเรียน, 2527)

ในสมัยปัจจุบันเต็มไปด้วยปัญหาเชิงซ้อนที่ยากๆ ต้องอาศัยความรู้จริงหรือปัญญา เข้ามาใช้แทนที่การใช้อำนาจและบารมี ความต้องการปัญญามีทั่วไปหมดทั้งแผ่นดินใน ทุกเรื่อง เช่น ปัญหาในทางการเมือง การเมืองเป็นเรื่องสำคัญเพราะ เป็นปัจจัยที่ กำหนดทิศทางการพัฒนา การเมืองต้องมีวิสัยทัศน์ (vision) เห็นการณ์ไกลเข้าใจ

เหตุปัจจัยต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ เพื่อนำมาสร้างเป็นนโยบายการเมือง เรื่องอำนาจบริหารมาใช้โดยไม่มีความรู้จริง เป็นอันตรายแก่ประเทศ ปัญหาในทางการเมืองหมายถึงปัญหาของสาธารณะ ปัญหาของนักวิชาการที่จะสร้างความรู้ มาส่งเสริมการเมืองและปัญหาของนักการเมือง ซึ่งขณะนี้นับว่ายังขาดอย่างน่ากลัว และต้องพัฒนาขึ้นให้ได้" (ประเวศ วะสี, 2532ข)

จากสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นกับระบบการเมือง และความคิดด้านการเมืองของ ศ.นพ. ประเวศ วะสี ที่เสนอไว้ข้างต้น ทำให้พบว่าปัญหาที่สำคัญที่สุดของการพัฒนาการเมืองให้ไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยโดยแท้จริงแล้ว ก็คือ การจัดการศึกษาให้กับประชาชนบุคคลทั่วไปในทุกระดับให้ได้มีความรู้และมีส่วนร่วมในระบบการเมืองในเรื่องนี้ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ได้พยายามที่จะเสนอข้อมูลให้บุคคลทั่วไปได้ศึกษาและเห็นข้อเท็จจริงที่เกี่ยวกับพลังของการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

ประชาธิปไตยแบบมีตัวแทน (Represented democracy) อย่างเดียวไม่เป็น การเพียงพอ จำเป็นต้องมีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม

(Participatory democracy) โดยให้กลุ่มชุมชนท้องถิ่นมีบทบาททางการเมือง

การเมืองจะเข้าสู่รูปเข้ารอยเร็วขึ้นถ้ามหาชนจำนวนมากศึกษาและมีส่วนร่วมทางการเมือง การลงเลือกตั้งเป็นผู้นำบริหารเป็นส่วนหนึ่งของการเมืองเท่านั้นไม่ใช่ว่าทั้งหมด ทั้งหมดนั้นเป็นเรื่องของประชาชนทั้งหมด ถ้าการเมืองเป็นเรื่องของประชาชนส่วนน้อยจะมีการฉ้อฉลคอร์รัปชันมาก ต่อเมื่อประชาชนส่วนใหญ่ตื่นตัวเข้าใจ และมีส่วนร่วมจึงจะเกิด "การกำกับควบคุมทางสังคม" รัฐบาลควรแสดงความจริงใจ ต่อประชาธิปไตยโดยการรณรงค์ให้การศึกษาทางการเมืองอย่างทั่วถึง กระจายอำนาจไปสู่องค์กรชุมชนท้องถิ่น และทำการบริหารราชการแผ่นดินเป็นระบบเปิดเพื่อการตรวจสอบความถูกต้องได้โดยสาธารณะ (ประเวศ วะสี, 2534ง)

ศ.นพ.ประเวศ วะสี เสนอเกี่ยวกับการให้การศึกษาแก่ประชาชนเพื่อเป็นการขยายอำนาจทางการเมืองให้กับภาคประชาชน ที่สำคัญคือ (ประเวศ วะสี, 2533)

1. การพัฒนาสถาบันท้องถิ่น คือการจัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้าน กองทุน สหกรณ์ สภาตำบล สถาบันการเงินท้องถิ่น โดยมีภาครัฐและเอกชนเข้ามาสนับสนุนส่งเสริม ให้มีองค์กรชุมชนเป็นนิติบุคคล

2. การพัฒนาองค์กรเอกชนและรัฐ ในการทำงานเชื่อมโยงให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนได้ดียิ่งขึ้น

3. การปรับการศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น เนื่องจากระบบการศึกษาที่เป็นอยู่ยังคงเป็นระบบที่วางไว้ เพื่อดึงคนออกจากท้องถิ่นมากกว่าระบบการศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น ในการจัดการศึกษาควรส่งเสริมการศึกษาที่จะพัฒนาศักยภาพของท้องถิ่น

4. บทบาทของกองทัพ ปรับให้เป็นหน่วยงานที่ให้การสนับสนุนด้านการศึกษา และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งองค์การพัฒนาเอกชน กองทัพควรจัดให้เป็นสถาบันพัฒนาทรัพยากรโดยการจัดการศึกษาให้กับราษฎรที่เข้ามาอยู่ในกองทัพในแต่ละช่วง เพื่อเป็นการพัฒนาความรู้ ความสามารถ ที่จะนำไปพัฒนาตนเอง

5. บทบาทภาคธุรกิจเอกชน ควรส่งเสริมการพัฒนาสถาบันท้องถิ่นในการทำธุรกิจ โดยภาคเอกชนให้ความสนับสนุน ในด้านข้อมูลความรู้อันจะเป็นแนวทางเลือกตัดสินใจของประชาชน เอกชนควรใช้ความเชี่ยวชาญในการบริหารจัดการไปใช้ทางการฝึกอบรมให้แก่องค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานทางราชการ ที่ทำงานเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน ควรจัดเครือข่ายการเรียนรู้ข่าวสารแก่ชุมชน

6. บทบาทของสถาบันอุดมศึกษา ควรให้ความสนใจ เรื่องของชุมชนให้มากขึ้น และสถาบันการศึกษาควรปรับรูปแบบการให้การศึกษา โดยเห็นความรู้ที่นำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้จริง รวมถึงสถาบันควรอยู่ในรูปของ เครือข่ายความรู้

7. บทบาทของสื่อมวลชน ควรให้การสนับสนุนและเผยแพร่ความรู้ โดยเน้นการส่งเสริมเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อเป็นการขยายฐานภาคประชาชนให้เข้มแข็งขึ้น

แนวคิดด้านการเมืองที่ ศ.นพ.ประเวศ วะสี กล่าวถึงข้างต้น แสดงให้เห็นความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงของระบบการเมืองกับอีกหลายๆ ระบบของสังคมนอกจากจะเป็นระบบการเมืองที่เกี่ยวข้องกับชุมชนในท้องถิ่น หรือบุคคลโดยตรงแล้ว หน่วยงานของรัฐบาลและ เอกชน ทุกหน่วยงานล้วนมีส่วนที่จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อด้านการเมืองทั้งสิ้น และจะเห็นได้อีกว่าในทุกด้านที่ ศ.นพ.ประเวศ วะสี กล่าวถึงนั้น ท่านพยายามเน้นให้หน่วยงานต่างๆ ตระหนักถึงการจัดการศึกษาให้แก่ชุมชน ซึ่งแต่ละหน่วยงานก็ควรจะมีรูปแบบในการพัฒนาการศึกษาที่แตกต่างกันไปตามความสามารถและปัจจัยที่มีอยู่ ดังที่ท่านได้เสนอแนวคิดในเรื่องของบทบาทของกองทัพ ที่ควรปรับให้เป็นสถาบันพัฒนาทรัพยากร โดยการจัดการศึกษาให้กับราษฎรที่เข้ามาอยู่ในกองทัพในแต่ละช่วง

ในปัจจุบันนี้การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนของกรมการศึกษานอกโรงเรียน ในช่วงแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) นี้ ได้มีการประสานงานในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนร่วมกับหน่วยงานอื่นๆ เพื่อเน้นการพัฒนาและกระจายโอกาสทางการศึกษาให้แก่ประชาชนโดยที่กระทรวงศึกษาธิการได้รับนโยบายจากคณะรัฐมนตรี ให้ดำเนินการขยายโอกาสทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน ให้กับทหารกองประจำการ (ทหารเกณฑ์) ที่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 มาแล้วใน 3 เหล่าทัพ โดยให้เริ่มดำเนินการตั้งแต่ปีงบประมาณ 2535 เป็นต้นไป กรมการศึกษานอกโรงเรียน ได้นำเสนอผลการดำเนินงานต่อคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา นอกระบบโรงเรียน เมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2534 และคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติฯ มีมติเห็นชอบให้ดำเนินการต่อไปได้ เนื่องจากเล็งเห็นประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับกลุ่มเป้าหมาย

ในการจัดการศึกษาให้กับทหารกองประจำการเรียนต่อระดับมัธยมศึกษาตอนต้น โดยให้กรมการศึกษานอกโรงเรียน และกองทัพกำหนดเป็นนโยบายไว้ ดังนี้ การศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาคุณภาพของทหารกองประจำการในกองทัพ ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี และเป็นกลไกสำคัญในการส่งเสริม และพัฒนาการปกครองระบอบประชาธิปไตย ดังนั้นทหารกองประจำการทุกคนที่เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 มาแล้ว ควรศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ในระหว่างเข้าประจำการในกองทัพ โดยมีให้เกิดผลเสียหายต่อภารกิจหลักของกองทัพ (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2535)

ผลจากการดำเนินงานในโครงการขยายโอกาสทางการศึกษา นี้ นับได้ว่าจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนและประเทศชาติเป็นอย่างมาก เพราะนอกจากบุคคลที่เข้ามารับการเกณฑ์ทหาร ซึ่งจะต้องขึ้นตรงต่อหน่วยงานและกรมกองต่างๆ เป็นระยะเวลาถึง 2 ปี จะได้ฝึกเพียงการใช้อาวุธ การต่อสู้เพื่อปกป้องประเทศชาติจากศัตรู การทำสงคราม ซึ่งปัจจุบันการต่อสู้การทำสงครามถูกเปลี่ยนแปลงไป การทำสงครามกันโดยตรงมีน้อยมาก แต่การทำสงครามในรูปของการเมือง เศรษฐกิจ การค้า การอาชีพ เป็นสิ่งที่ประชาชนได้รับอยู่ตลอดเวลา ซึ่งการทำสงครามในรูปแบบใหม่นี้จะต้องแก้ไขด้วยการให้การศึกษาแก่บุคคล และ เมื่อกองทัพมีเครื่องมือ อุปกรณ์ และบุคลากรที่มีคุณค่าสามารถให้การศึกษาแก่ผู้ผ่านเข้ามาให้ได้โอกาสรับการศึกษา และการอบรมด้านวิชาสามัญ และอาชีพ ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิต เมื่อหลังจากปลดประจำการไปแล้ว ซึ่งก็นับว่าในการประสานงานเพื่อจัดดำเนินการโครงการขยายโอกาสของกรมการศึกษานอกโรงเรียน โดยร่วมกับหน่วยทหารนี้ น่าจะได้รับความสำเร็จนั้นคือ ถือได้ว่า

เป็นการจัดการศึกษาที่บรรลุวัตถุประสงค์ของการศึกษา คือ การพัฒนาคน ซึ่งแนวทางการปฏิบัติ และดำเนินการอยู่ แนวคิดของทางราชการในเรื่องนี้ใ้ได้มีความสอดคล้องกับแนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี เกี่ยวกับการปรับรูปแบบของกองทัพให้เป็นสถาบันพัฒนาทรัพยากร โดยจัดการศึกษาให้กับราษฎรที่เข้ามาอยู่ในกองทัพในแต่ละช่วง เพื่อเป็นการพัฒนาความรู้ความสามารถที่จะนำไปพัฒนาตนเองต่อไป แม้ไม่อาจด่วนสรุปว่า การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจาก แนวความคิดของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี แต่ก็มีความสอดคล้องกันอย่างน่าสังเกต

ด้านเศรษฐกิจ

สำหรับปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ที่ส่งผลต่อแนวคิดทางปรัชญาการศึกษาตลอดชีวิตของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี นั้น วิเคราะห์ได้จากข้อเขียนของท่านที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพความเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจไทย ซึ่งท่านมองว่าการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของไทยยังไม่ถูกต้อง เพราะเป็นการมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว ในประเด็นนี้ท่านได้เสนอข้อคิดเห็นว่า

"การพัฒนาเศรษฐกิจโดยไม่พัฒนาคนนั้นไปได้ชั่ววงสั้นๆเท่านั้น" (ประเวศ วะสี, 2534ค)

ศ.นพ.ประเวศ วะสี ท่านได้วิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลกระทบ อันเกิดจากระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนจากการทำเพื่ออยู่มาเป็นทำเพื่อขาย กับชีวิต ชุมชน สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมที่เกิดจากปัจจัย 4 ประการคือ (ประเวศ วะสี, 2530ก)

1. อารยธรรมตะวันตก
2. การศึกษาแผนใหม่
3. การพัฒนาเศรษฐกิจ
4. สื่อและการบันเทิงเพื่อการค้า

อารยธรรมตะวันตก ก่อให้เกิดกิเลสและความโลภ ทำให้เกิดความล้มละลายทางเศรษฐกิจ ประชาชนพึ่งตนเองไม่ได้ นอกจากนี้การเติบโตทางเศรษฐกิจแทนที่จะช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตแต่การฉกฉาบตรงกันข้ามและยิ่งซ้ำร้าย กล่าวคือ ได้ทำให้เกิดการขยายตัวของปัญหาสังคมทั้งในชนบทและในเมืองเพิ่มขึ้น ประชาชนกับมีคุณภาพชีวิตที่ตกต่ำ กอปรกับกลไกการพัฒนาสังคมของรัฐไม่มีประสิทธิภาพ และไม่สามารถสร้างหลักประกันให้แก่ประชาชนเพื่อให้ได้รับความเป็นธรรมในการกระจายผลของการเติบโตทางเศรษฐกิจได้

สำหรับการศึกษาแผนใหม่ได้แยกเด็กออกจากระบบชีวิตและธรรมชาติ เรียนจบแล้ว
ยังไม่สามารถทำงานหาได้ ทำให้เกิดปัญหาสังคม และในเรื่องของสื่อและการบันเทิงเพื่อการค้า
นำไปสู่การยั่วยุให้เกิดความอยาก สื่อกลายเป็นเครื่องมือเบี่ยงนอคมการณ์จากพุทธเป็นนอพุทธ ที่มี
อิทธิพลยิ่งจากปัจจัยดังกล่าว เมื่อสรุปตามข้อเขียนของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ทำให้เห็นถึงความ
ล้มละลายของระบบเศรษฐกิจได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนั้นจากสาเหตุทั้ง 4 ปัจจัยดังกล่าว จึงนำไปสู่
แนวทางแก้ไข คือ การพัฒนาเศรษฐกิจโดย ศ.นพ.ประเวศ วะสี ท่านได้เสนอแนวทางในการแก้
ปัญหาโดยยึดการศึกษาเป็นหลัก ดังที่ท่านกล่าวว่า

"การพัฒนาเศรษฐกิจ จัดใจ สิ่งแวดล้อม จะเป็นไปได้ต่อเมื่อมีการพัฒนาศักยภาพ
ของมนุษย์โดยทั่วถึงจริงจัง การศึกษาเป็นเครื่องมือของการพัฒนามนุษย์ รัฐบาลควรทำความเข้าใจ
ใจ และเอาจริงเอาจังกับการแก้ปัญหา" (ประเวศ วะสี, 2534)

เสน่ห์ จามริก (2531) กล่าวถึงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมว่า การพัฒนาตลอดมา
ทั้งก่อนและหลังแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นการพัฒนาที่ให้ประโยชน์กับภาคเมือง
มากกว่าภาคชนบท ยิ่งในสมัยสร้างอุตสาหกรรมในแผนพัฒนา เศรษฐกิจชนบทตกอยู่ในฐานะ
เสียเปรียบมากขึ้นเพราะว่ากำลังทุน กำลังทรัพยากร รวมทั้งกำลังแรงงานต่างๆ ล้วนแล้วแต่
ถูกดูดซับมาจากชนบททั้งสิ้น และชนบทยังขาดฐานของการพัฒนาในระยะยาวต่อไป คือ การศึกษา

ศ.นพ.ประเวศ วะสี ได้เสนอข้อคิดในการแก้ปัญหาของระบบเศรษฐกิจโดยใช้วิธี
พุทธเกษตรกรรม เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจสำหรับชาวบ้านที่ควรศึกษานำ
มาสู่แนวทางปฏิบัติดังนี้

"พุทธเกษตรกรรม เป็นการแก้ปัญหาจากพื้นฐานข้างล่าง วิธีการไม่ยุ่งยาก ไม่ต้อง
รอฟังรัฐบาลหรือราชการ รัฐบาลไม่มีงบประมาณทำไม่ได้ หรือยืมต้องทำให้ผลเอนกประสงค์
ทั้งทางเศรษฐกิจ จัดใจ องค์กรชุมชน ธรรมชาติแวดล้อม และเป็นการศึกษาของประชาชนที่
รัฐบาลไม่ต้องลงทุน เป็นวิธีที่ค่อยเป็นค่อยไป ไม่รุนแรง แต่สังคมจะมีความสงบเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ
นำไปสู่ความเป็นอิสระหรือความหลุดพ้นของชุมชน ซึ่งหมายถึงชุมชนที่จะพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้
จะต้องมีองค์ประกอบ 5 อย่าง คือ (ประเวศ วะสี, 2530ข)

1. จัดใจที่มีธรรมะ มีความขยันหมั่นเพียร
2. แบบแผนการผลิต เป็นแบบผลิตเพื่อกินเอง
3. ความสมดุลของธรรมชาติแวดล้อม

4. การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ

5. ชีวีตชุมชน ระบบชีวีตมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมใกล้ตัว ช่วยเหลือสังสรรค์กัน จึงเกิดเป็นวัฒนธรรมชุมชนขึ้น

ศ.นพ.ประเวศ วะสี มีความเชื่อว่า ชีวีตชุมชนและเศรษฐกิจแบบนี้มีหลักประกันความมั่นคงและมีภูมิคุ้มกันสูง แม้ปัจจัยภายนอกจะผันแปรไปอย่างไรก็ไม่เดือดร้อนหากจะวิเคราะห์รูปแบบของเบญจฉันทชุมชนของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี จะพบว่าท่านได้ยึดหลักพุทธศาสนาเป็นแนวทาง โดยเริ่มจากการมีจิตใจธรรมะ คือ มีความขยัน ไม่โลภ มีเหตุ มีผล มีการคิดวิเคราะห์หาสาเหตุของ ปัจจัยทั้งหลายที่มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน (อิทัปปัจจตา) สามารถพึ่งตนเองได้ (อัตตาหิ อัตตโนนาโถ) ซึ่งจะทำให้ชีวีตและชุมชนมีอิสระไม่ต้องขึ้นกับความผันแปรภายนอก และมีวินัยในชีวีต นั่นคือ (ศีล) มีความสันโดษ และมีความสามัคคีธรรม คือ ชีวีตชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และมีการช่วยเหลือกันในสังคมชุมชน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นแนวทางแก้ปัญหาที่ยึดหลักพุทธศาสนา เป็นแกนนำไปสู่ปัญหาและทางเลือกต่อไป ซึ่งรูปแบบดังกล่าว จะเกิดขึ้นได้นั้นจะต้องใช้กระบวนการทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน โดยเน้นกระบวนการ "คิดเป็น" ในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อเป็นการหาแนวทางในการเลือกตัดสินใจโดยยึดหลักพุทธศาสนา

ปัจจัยทางด้านการศึกษาและด้านสังคมชุมชนสิ่งแวดล้อม

จากการมองสภาพการจัดการศึกษาของศ.นพ.ประเวศ วะสี ท่านมักมองเห็นภาพลักษณ์ของการจัดการศึกษาในปัจจุบันนั้นเต็มไปด้วยสภาพปัญหา ไม่ช่วยแก้ปัญหา และยังก่อให้เกิดปัญหาแก่สังคมอีกมากมาย ดังที่ท่านกล่าวถึงการจัดการศึกษาไว้ดังนี้

"การศึกษาเป็นเหมือนเบ้าหลอมมนุษย์ ที่จะให้ออกมามีจิตลักษณะเป็นอย่างไร ประเทศไทยเราเข้าใจและสนใจเรื่องการศึกษาอย่างลึกซึ้งยิ่งน้อย จนมาถึงบัดนี้ เห็นอย่างชัดเจนว่า การศึกษาของไทยได้สร้างมนุษย์ที่มีจิตลักษณะบิดเบี้ยวอย่างร้ายแรงและน่าสงสาร" (ประเวศ วะสี, 2534ข)

ซึ่ง ศ.นพ.ประเวศ วะสี ได้นำคำกล่าวของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่ได้ทรงมีพระมติว่า

" การศึกษาสมัยใหม่เมื่อขยายออกไปถึงไหน จะทำให้บุตรของราษฎรหลุดออกจากหลักทรัพย์เดิมของตระกูล" (ประเวศ วะสี, 2529)

ศ.นพ.ประเวศ วะสี มีความคิดเห็นและได้แสดงออกในการสนับสนุนคำกล่าวของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่เกี่ยวกับการจัดการศึกษาเป็นอย่างมาก ท่านพยายามวิเคราะห์ในแง่มุมต่างๆ เพื่อนำเสนอต่อคณะบุคคล และสาธารณชนในรูปแบบที่ต่างกักัน ไม่ว่าจะเป็นการปาฐกถา การบรรยาย การเขียนหนังสือหรือเอกสารที่แสดงให้เห็นจุดริกฤตทางการศึกษาที่ทุกคน ทุกหน่วยงานควรรีให้ความสนใจ และค้นหาแนวทางแก้ปัญหาารวมกัน ดังที่ท่านกล่าวถึงการจัดการศึกษาว่า

" การศึกษาขณะนี้ทำให้เกิดปัญหาทางสังคม เศรษฐกิจ ทำให้ประเทศไทยอ่อนแอในลักษณะที่เป็นอยู่ เพราะกรอบความคิดทางการศึกษาคือการท่องหนังสือ"(ประเวศ วะสี, 2531)

"การศึกษาแผนปัจจุบันได้ผลิตคนให้เป็นนกแก้ว นกขุนทองขึ้นมาเต็มไปหมด โดยทำงานไม่เป็น คิดไม่เป็น และไม่เข้าใจชีวิตการทำงานร่วมกันเป็นเหตุให้คนว่างงาน ทำงานไม่ได้ผล ชัดแย้งไร้ความสุข ขาดปัญหาที่จะแก้ปัญหาบ้านเมืองต่อไป"(ประเวศ วะสี, 2530ข)

"การศึกษาสร้างความระทมขมขื่นให้เยาวชนโดยที่กระตุ้นให้อยากศึกษา แต่เข้าศึกษาไม่ได้ กับจบการศึกษาแล้วไม่ฝึงานทำ และไม่รู้อะไร"(ประเวศ วะสี, 2530ค)

สภาพปัญหาการศึกษาดังกล่าว ถือว่าเป็นปัญหาที่เกิดจากการศึกษาในระบบโรงเรียนที่ ศ.นพ.ประเวศ วะสี เรียกว่าการศึกษาแผนใหม่ โดยท่านยังได้วิเคราะห์ระบบการศึกษาให้เห็นถึงสาเหตุของการเกิดปัญหาไว้ดังนี้

บทบาทการศึกษาไทย ที่เห็นชัดเจนว่าล้าหลังไม่ทันกับเรื่องต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งสรุปได้ 7 ประการคือ

1. แคบ
2. ตื้น
3. ไม่จริง
4. ไม่เป็น
5. ไม่ทำ
6. ไม่พัฒนาคุณค่าลึกซึ้งภายใน
7. ไม่สร้างนิสัยในการศึกษาต่อเนื่อง" (ประเวศ วะสี, 2534ข)

ทำให้เกิดวิชาเพิ่มขึ้น นี่เป็นสิ่งที่บัณฑิตพึงตระหนักรู้ หากการแก้ไขระบบการศึกษา และแสวงหาการศึกษานอกระบบ ที่จะพัฒนาปัญญาให้เต็มตามศักยภาพที่เกิดขึ้นมาเป็นมนุษย์" (ประเวศ วะสี, 2531)

"การศึกษาเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับคนทุกคน และทุกอายุ กิจกรรมทุกอย่างสามารถใช้เป็นการศึกษาได้ ไม่จำกัดอยู่เฉพาะที่โรงเรียนเท่านั้น ทุกอายุเป็นวัยเรียนทั้งสิ้น ถ้าใครหยุดศึกษา จะเกิดภาวะตายซากทางการศึกษา" (ประเวศ วะสี, 2533 ค)

จากการเห็นความสำคัญของรูปแบบการศึกษา แบบธรรมชาติและการศึกษานอกระบบ โรงเรียน ศ.นพ.ประเวศ วะสี ท่านจึงได้เสนอแนวคิดในการปฏิรูปการศึกษาไว้ดังนี้

1. สร้างการศึกษาที่สอดคล้องกับเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศ โดยนักศึกษาจะต้องเข้าใจถึงความล่มสลายของสังคม การศึกษาในรูปแบบเดิมต้องมีการปรับ และต้องมีการเรียนรู้ร่วมกัน และสนับสนุนภูมิปัญญาชาวบ้าน
2. พัฒนาศักยภาพทางปัญญาของคนไทยจะต้องทำให้คนไทยสามารถพัฒนาศักยภาพทางปัญญาสูงสุดเท่าที่มนุษย์จะพึงไปถึง
3. การศึกษาเพื่อลดความเห็นแก่ตัว ประเทศไทยไม่ควรจะตามประเทศอื่นอย่างเดียว แต่ควรจะคิดของเราเองด้วย และควรสอดแทรกเรื่องความไม่เห็นแก่ตัวเข้าไปในการศึกษาจะเป็นการปฏิรูปการศึกษาที่ยิ่งใหญ่ หรือการปฏิวัติการศึกษาเลยทีเดียว (ประเวศ วะสี, 2534ข)

นอกจากข้อเสนอในการปฏิรูปการศึกษาที่ ศ.นพ.ประเวศ วะสี เสนอไว้ทั้ง 3 ข้อแล้ว ท่านยังได้เสนอข้อคิดเกี่ยวกับการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนในข้อหนึ่งว่า

"ในการจัดการศึกษานั้นต้องตีประเด็นกระบวนการศึกษาที่ว่า (Learning Process) ให้แตกและนำไปประยุกต์ใช้ทุกระดับ" (เรื่องเดียวกัน, 2534ข)

ซึ่งท่านได้กล่าวถึงกระบวนการศึกษา ตามแนวคิดของท่านว่า

"สังคมจะต้องเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) และบุคคลจักต้องเป็นบุคคลเรียนรู้ (Learning Person) ซึ่งถือว่าเป็นยุทธศาสตร์ใหญ่ของการพัฒนาไปสู่วัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้" (ประเวศ วะสี, 2535)

สรุปได้ว่า ในเรื่องของปัจจัยทางการศึกษานี้ นับว่ามีอิทธิพลต่อแนวคิดทางปรัชญา การศึกษาตลอดชีวิตซึ่งเป็นรากฐานของการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนมาก ดังที่ท่านได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับสภาพปัญหาในการจัดการศึกษาที่สรุปได้ว่า การศึกษาที่จัดอยู่ในปัจจุบันไม่สอดคล้องกับชีวิตและความเป็นจริง การศึกษาถูกยึดติดอยู่กับระบบไม่แพร่กระจาย ทำให้เกิดปัญหาทั้งในด้านการจัด เนื้อหา และในเรื่องของโอกาสทางการศึกษา ซึ่ง ศ.นพ.ประเวศ วะสี ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง

ในทางด้านสังคมชุมชน เป็นอีกด้านหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ดังที่ท่านกล่าวถึงปัจจัยด้านนี้ว่า

กระแสความเปลี่ยนแปลงของโลก ทำให้สังคมที่ค่อนข้างหยุดนิ่ง และชุมชนที่พึ่งตนเองได้ มาเป็นสังคมที่เกี่ยวข้องกันอย่างสลับซับซ้อนและเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วมีผลกระทบต่อมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง ดังนั้นสังคมชนบทที่เกิดความล้มละลาย 4 ประการ เป็นลูกโซ่คือ

1. ล้มละลายทางเศรษฐกิจ
2. ล้มละลายทางครอบครัว
3. ล้มละลายทางวัฒนธรรมชุมชน
4. ระบบนิเวศถูกทำลายจนถึงจุดวิกฤต (ประเวศ วะสี, 2532ก)

"การพัฒนาที่ผ่านมาทำให้ชนบทประสบความล้มละลายทั้งทางด้านเศรษฐกิจ ครอบครัว ชุมชน นิเวศวิทยาและวัฒนธรรมประชาชนประสบความทุกข์ยากแสนสาหัส ครอบครัว ชานาส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมด เป็นหนี้สินเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ อย่างไม่มีทางไถ่ถอน ปัญหานี้ชักนำไปสู่ปัญหาทางสังคมอื่นๆ อีกมากมาย" (ประเวศ วะสี, 2531)

ประเด็นสำคัญของปัญหาที่ ศ.นพ.ประเวศ วะสี มองในจุดนี้ วิเคราะห์ได้ว่าเกิดจากสาเหตุการขาดความรู้ ขาดการให้การศึกษา ซึ่งเป็นวิธีการแก้ปัญหาที่สำคัญ สังเกตได้จากปัจจัยต่างๆ ที่กล่าวถึงไม่ว่าจะเป็นปัจจัยทางการเมือง การปกครอง ด้านเศรษฐกิจ ด้านการศึกษา และด้านสังคมชุมชนสิ่งแวดล้อม ที่กล่าวมาในแนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี นั้นจะเห็นว่าทุกด้านที่กล่าวมาล้วนมีความสัมพันธ์กันทั้งสิ้น ดังนั้นในการแก้ปัญหาของทุกปัจจัย ท่านจึงใช้การศึกษาเข้าไปแก้เป็นหลัก "หากบุคคลได้รับการศึกษาอย่างเป็นระบบต่อเนื่องตลอดชีวิต ก็จะกลายเป็นคนที่มีคุณภาพ" (ประเวศ วะสี, 2531)

เป็นบุคคลที่มีความรู้ มีความสามารถ มีภูมิปัญญาของตนเอง ของชุมชน สามารถแก้ปัญหาให้แก่ตนเอง ชุมชนได้อย่างดี ซึ่งบุคคลผู้นั้นก็จะกลายเป็นผู้ที่มีคุณค่าแก่ชุมชน สามารถช่วยเหลือตนเองและสามารถพึ่งตนเองได้" (ประเวศ วะสี, 2530ก)

ในด้านสังคมชุมชนและสิ่งแวดล้อมนี้ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ท่านได้พยายามเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ โดยการนำหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาวิเคราะห์เสนอเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาสังคมต่างๆ อย่างมากมาย เช่น ในเรื่องของการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเอง (อตุตา หิ อตุตโน นาโถ) ดังที่ท่านกล่าวว่า

"บุคคลจะต้องพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด
ชุมชนจะต้องพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด
ประเทศจะต้องพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด" (ประเวศ วะสี, 2528ก)

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนธรรมนิยม ที่เป็นการแก้ปัญหาสังคมโดยการสร้างชีวิตชุมชนที่ประยุกต์ศาสนาธรรมเป็นจุดเริ่มต้นที่ ศ.นพ.ประเวศ วะสี เสนอไว้ ประกอบด้วย องค์ประกอบหรือชั้นของชุมชน 5 อย่าง

1. จิตใจ มีการพัฒนาจิตใจด้วยศาสนามิให้ละคลายจากความเห็นแก่ตัว ไม่โลกประหยัดละเว็นอบายมุข เป็นอยู่แต่พอดี ชยัน เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน
2. แบบแผนของการผลิต มุ่งการผลิตเพื่อกินเองใช้เอง
3. การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ จากแบบแผนการผลิตที่ผลิตเพื่อกินเองใช้เอง ทำให้ไม่ต้องพึ่งพาจากภายนอก
4. สิ่งแวดล้อมและทรัพยากร ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้รักษาสมดุลของธรรมชาติ
5. องค์กรและวัฒนธรรมชุมชน การมีจิตใจรวมกันที่ธรรม สมาชิกของชุมชนมีความสงบสบาย จัดองค์กรที่เหมาะสมและเกิดวัฒนธรรมแห่งการช่วยเหลือพึ่งพากันด้วยธรรม"

นอกจากการสร้างชุมชนธรรมนิยมในชุมชนเล็กๆ แล้ว ศ.นพ.ประเวศ วะสี ยังสนับสนุนให้มีการเห็นการเพิ่มขยายชุมชนธรรมนิยม โดยจะต้องได้รับความร่วมมือในแต่ละฝ่ายดังนี้

1. รัฐส่งเสริมองค์การพัฒนาเอกชนให้เป็นตัวส่งเสริม และสนับสนุนการพัฒนาชุมชนธรรมนิยม
2. องค์กรพัฒนาเอกชนแสวงหา ศึกษาและส่งเสริมความรู้เริ่มของท้องถิ่น



3. นักวิชาการ ศึกษาให้เข้าใจการพัฒนาท้องถิ่น ทำการวิจัยและแสวงหาความรู้ เพื่อส่งเสริมให้มีการพัฒนาที่ดียิ่งขึ้น
4. สื่อมวลชนควรแสวงหาชุมชนคุณภาพชีวิตและนำมาเผยแพร่
5. ส่งเสริมสนับสนุนพระภิกษุสงฆ์ให้เป็นผู้นำในการประยุกต์ใช้ศาสนาธรรม ในการพัฒนาชุมชน
6. ส่งเสริมการศึกษาแลกเปลี่ยนระหว่างชาวบ้าน ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นมหาวิทยาลัยชาวบ้าน
7. กรุงเทพมหานครควรมีโครงการย้ายถิ่นฐานคืนสู่ชนบท โดยสร้างชุมชนธรรมนิยม
8. ปรับปรุงการศึกษาของประเทศที่จะส่งเสริมสนับสนุนชีวิตชุมชนธรรมนิยม
9. ส่งเสริมให้ภาครัฐบาล-วิชาการ-ธุรกิจ เข้าใจปัญหารากฐานของชุมชนและเข้าร่วมในการวิเคราะห์และวินิจฉัยปัญหา เพื่อนำไปสู่นโยบายของประเทศที่จะเกิดการพัฒนาดังอย่างสมดุล (ประเวศ วะสี, 2533ก)

จากการเสนอรูปแบบในการแก้ปัญหาชุมชน โดยใช้หลักขั้นของชุมชน 5 ประการ และแนวทางในการเพิ่มขยายชุมชนธรรมนิยมที่ต้องอาศัยความร่วมมือ ระหว่างหน่วยงานของรัฐ เอกชน สถาบันชุมชนและบุคคลในชุมชนแล้ว ศ.นพ.ประเวศ วะสี ท่านได้กล่าวถึง หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของบุคคลที่มีอาชีพทางการเกษตรกรรมว่า ควรอาศัยหลักพุทธธรรมดังนี้

1. หิริที่มองเหตุปัจจัยทั้งหลายเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน คือ ใช้หลักอหังการปัจจัยตา
2. การพึ่งตนเอง คือ อัตตาหิ อัตโน นาโถ
3. อหังการ 4
4. สันโดษธรรม
5. การบริหารจัดการ คือ กัมมัฏฐาน
6. สามัคคีธรรม (ประเวศ วะสี, 2530ข)

สรุปได้ว่า ในการแก้ปัญหาสังคม สิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น ย่อมมีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่สืบเนื่องกัน ดังนั้นในด้านของสังคมเกษตรกรรมนี้ ศ.นพ.ประเวศ วะสีได้เสนอแนวคิดที่นำหลักพุทธศาสนาเข้ามาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหา โดยการเสนอในรูปแบบที่ต่างๆกันออกไป ในบางครั้งท่านเรียกกรุปแบบที่ท่านเสนอไว้ว่า ชุมชนธรรมนิยมบ้าง เบญจขั้นชุมชนบ้างขั้น 5

ของชุมชนบ้าง แต่ในเนื้อหาสาระหรือแก่นแท้ของหลักปฏิบัติ ก็คงเป็นแนวทางเดียวกัน คือเป็นหลัก
ธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา หรือ พุทธปรัชญา นั้นเอง

นอกจากปัจจัยของสังคม สิ่งแวดล้อม ทางด้านการเกษตรกรรมที่ ศ.นพ.ประเวศ วะสี
เสนอแนวคิดไว้ข้างต้นแล้ว ท่านยังได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับสังคมสิ่งแวดล้อมทางด้านอุตสาหกรรม
หรือความเป็นนิคมไว้ดังนี้

เป้าหมายของการพัฒนาน่าจะอยู่ที่การอยู่เย็นเป็นสุขของคนไทยทั้งหมด... กระแส
การพัฒนาปัจจุบันนี้เน้นที่ความทันสมัยเน้นที่ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่เรียกว่า
Economic Growth เน้นที่การส่งออก เน้นที่การส่งเสริมการท่องเที่ยว ซึ่งถือว่าเป็น
เป็นอุตสาหกรรมอย่างหนึ่ง... ซึ่งการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทันสมัยในปัจจุบัน เราเห็น
ชัดเจนว่าได้สร้างความร่ำรวยให้กับคนบางกลุ่ม แต่คนส่วนใหญ่ยากจน คนในชนบท
ร้อยละ 80 ล้มละลายทางเศรษฐกิจเกิดการอพยพจากชนบทเข้ามาในเมือง
เกิดความยากจนขึ้นในเมือง เกิดสลัมซึ่งมีพื้นที่กว่าแห่งในกรุงเทพฯ คนยากจน
ที่เข้ามาแออัดยัดเยียดในเมืองคงจะแก้ปัญหาไม่ได้ ถ้าไม่แก้ปัญหาที่ชนบทผลกระทบ
ทางจิตใจก็มีมากขึ้น ช่องว่างทางสังคมมีมากขึ้น ความแร้นแค้นเกิดเพิ่มขึ้นในสังคม
(ประเวศ วะสี, 2532ง)

พระไพศาล วิสาโล กล่าวถึงการพัฒนาด้านเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดปัญหาแก่ชนบทว่า ยิ่ง
รัฐมีนโยบายพัฒนาบ้านเมืองให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ชนบทจะยิ่งถูกกระทบอย่างรุนแรง
และหนักหน่วง ชาวบ้านจะกลายเป็นกรรมกร วัฒนธรรมประเพณีจะถูกทำลาย และหมู่บ้านจะ
แตกสลาย (อ้างใน เสรี พงศ์พิศ, 2531)

จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นนั้น ศ.นพ.ประเวศ วะสี ท่านได้วิเคราะห์ผลกระทบที่
เกิดจากการพัฒนาสมัยใหม่ไว้ดังนี้

1. ความขัดแย้งจะมากขึ้นเรื่อยๆ เป็นความขัดแย้งใหม่ๆ ซึ่งไม่เคยมีในอดีต เช่น
ความขัดแย้งระหว่างนายทุนกับกรรมกร ความขัดแย้งเรื่องการสร้างเขื่อนกับ
สิ่งแวดล้อม กรณีการเกิดโรสเกนเด็ก ฯลฯ

2. เรื่องสุขภาพจิต สุขภาพจิตของคนเปลี่ยนไปทั่วโลก ทั้งคนจนและคนรวย ซึ่ง
เกี่ยวข้องกับโรคเครียด ซึ่งขณะนี้ทุกบ้านต่างเผชิญกับความเครียด ซึ่งเป็นผลมา
จากความจนและความขัดแย้ง

3. การทำลายสิ่งแวดล้อม ขณะนี้สิ่งแวดล้อมเกิดวิกฤตทั่วโลก ขณะนี้ธรรมชาติสิ้นสุดแล้ว ไม่มีทางแก้ไข เพราะมนุษย์มาใช้วิธีผิด ผิดในความคิดรากฐานของมนุษย์ทางแก้ไขที่ อาจเป็นไปได้คือ การหันไปหาศาสนาธรรม

จากสภาพปัญหาที่เกิดจากพัฒนาสมัยใหม่ ดังที่ ศ.นพ.ประเวศ วะสี กล่าวข้างต้น ท่านได้เสนอแนวคิดที่เรียกว่า แนวทาง 8 ประการ ในการต้อนรับชีวิตใหม่ เมื่อไทยเป็นนิกรส์ไว้ดังนี้

ประการที่ 1 ศาสนิกควรจะรักษาตัวให้รอดพ้นจากการถูกนิกรส์กัน

ประการที่ 2 ศาสนิกจะต้องศึกษาสังคมปัจจุบันให้เข้าใจ

ประการที่ 3 แสวงหาคำตอบในเรื่องสิ่งแวดล้อมจากศาสนาธรรม

ประการที่ 4 การศึกษาเพื่อเกิดปัญญาและเปลี่ยนจิตสำนึก

ประการที่ 5 พัฒนาทักษะในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง

ประการที่ 6 สุขภาพจิตเป็นสิ่งที่ต้องร่วมมือกันรักษา

ประการที่ 7 ความร่วมมือระหว่างศาสนา

ประการที่ 8 สร้างคนรุ่นใหม่นอกกรอบไว้ช่วยโลก (ประเวศ วะสี, 2534)

จากแนวทางทั้ง 8 ประการ ในการต้อนรับความเป็นนิกรส์ ที่ ศ.นพ.ประเวศ วะสี วิเคราะห์ให้เห็นได้ว่าแนวทางทั้ง 8 ประการ ของท่านนั้นใช้หลักพุทธศาสนาเป็นแกน ประการที่ 1 การรักษาตัวให้รอดพ้นจากการถูกนิกรส์กัน นั้น บุคคลจะต้องมีสติ ตัดความโลภ ความอยาก ความหลง ซึ่ง ศ.นพ.ประเวศ วะสี เรียกว่า "รักษาความเห็นชอบไว้ให้ได้" ประการที่ 2 คือ การศึกษาสังคมให้เข้าใจ ซึ่งเกี่ยวกับเรื่องของ อิทธิปัจจัยตาและ เรื่องของสังขาร ประการที่ 3 เป็นการคิดหาคำตอบการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นโดยใช้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ประการที่ 4 เป็นการจัดการศึกษาที่ควรจะมีครบสามอย่างคือ 1 ความรู้ 2 ปัญญา และ 3 จิตสำนึก ซึ่งถือได้ว่าเป็นการปฏิรูปการศึกษาที่เปลี่ยนจากการท่องจำเนื้อหา มาเป็นการพัฒนาทางปัญญา ที่นำไปสู่จิตสำนึก ประการที่ 5 เป็นการใชหลักธรรมลดความขัดแย้ง เพราะศาสนาทุกศาสนาสอนให้คนมีจิตใจสงบ ประการที่ 6 เป็นการใชวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตของคนทั้งมวลเข้ามาเป็นฐานรักษาในเรื่องของสุขภาพจิต ประการที่ 7 ความร่วมมือระหว่างศาสนา ศาสนาเป็นสิ่งบอกเหตุของความแตกต่าง แต่หากการมองความแตกต่างและความหลากหลายนั้นเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงต่อกันได้ จะเกิดความร่วมมือ ไม่ควรแยกชาติ แยกศาสนา ในการร่วมมือพัฒนาเรื่องต่างๆ ของสังคม

ประการที่ 8 สร้างคนรุ่นใหม่นอกระบบไว้ช่วยโลก ศ.นพ.ประเวศ วะสี ได้ให้คำอธิบายในข้อนี้ว่า

"ผมคิดว่าเราต้องการสิ่งนี้ ต้องการฝึกอบรมคนรุ่นใหม่ที่เข้าใจโลก เข้าใจวิทยาศาสตร์ เข้าใจศาสนา เข้าใจความเป็นไปในอนาคต มองทั้งภายในภายนอกในเชื่อมต่อกันเพื่อที่จะเข้ามาแก้สถานการณ์" (ประเวศ วะสี, 2534ค)

สรุปได้ว่าจากปัจจัยเบื้องต้น และปัจจัยทางสังคมที่ ศ.นพ.ประเวศ วะสีกล่าวถึงข้างต้น ล้วนเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้ ศ.นพ.ประเวศ วะสี เกิดแนวคิดที่พัฒนาไป ๆ ขึ้นไป แนวคิดดังกล่าวส่วนใหญ่ เกิดจากสภาพปัญหา และสภาพแวดล้อมของสังคมในทุกๆ ระบบและประสบการณ์ที่ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ซึ่งท่านได้นำเอาปัจจัยทั้ง 2 ส่วนมาผสมผสานแล้วมาเปรียบเทียบ กับสภาพสังคมทุกระบบว่าควรมีความต่อเนื่องเชื่อมโยงกัน และอาจกล่าวได้ว่าแนวคิดของท่าน แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาที่จะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทุกระบบดำเนินไปด้วยดี ดังที่ท่านได้แสดงแนวคิด ที่มีความสอดคล้อง และสนับสนุนในเรื่องของการศึกษาในหลายประเด็นดังกล่าวไว้ข้างต้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย